Издание на Сжюза на Занаятчийските и професионални
сдружения в Бжлгария

БИБЛИОТЕКА СВОБ. УНИВЕРС.
Вх. № 3877
Получено на 29. III. 933 19 __ г.

~~XII-д-91~~

~~X-2-121~~

ИСТОРИЯ
НА
НАШЕТО ЗАНАЯТЧИЙСТВО
ДО
ОСВОБОЖДЕНИЕТО НИ

П. ТИШКОВ.

СОФИЯ
Печатница „Нов Живот" ул. Три Уши № 9
1922

Вместо предговор.

Като фактори в културно, стопанско и икономически отношение на целокупния бѫлгарски народ в най-тежките и мрачни времена преди освобождението ни, беха нашите занаятчийски сдружения; те беха центрове, дето апостолите на нашето вѫзраждане хвѫрлиха семето за народното ни пробуждане; стояха в пѫрвите редове, заедно с другите наши дейци за извоюване черковната ни независимост; от техна среда излизаха ратници с нож и пушка по гори и планини, или висеха по бесилките в градовете, с цел да се извоюва едно по-сносно политическо положение за нашия многострадален народ. Благодарение на тех, дето още в 1840 год. е имало 24 бѫлгарски занаятчийски сдружения в Цариград — столицата на тогавашната обширна Отоманска империя, се сѫстави бѫлгарската цариградска община, която, след сдобиването ѝ с свой народен параклис в Фенер, бе станала един вид парламент, чрез който бѫлгарския народ изказваше своите вѫзжделения пред централната власт. От трибуната на тоя парламент се поднесе протестѫт на бѫлгарското население от Мизия, Тракия и Македония в лицето на Илариона Тѫрновски, Пайсия Пловдивски и Авксентия Велешки, чрез който се напомняше на турското правителство, че то е длѫжно да впише в рубриката на християнската рая особена подгрупа — бѫлгарска народност. Тоя парламент е бѫлгарския Витлеем, в който се роди и блесна творческата искра, която извади из хаоса едно изчезвающе племе и сѫздаде от него един могѫществен фактор на Балканския Полуостров; тук се роди бѫлгарската Екзархия, която послужи за духовна врѫзка на народа ни от Дунав до Бяло-море и от Черно до Синьо морета. На тоя Витлеем се дѫлжи извоюването на Екзархийския ферман, с когото беха очѫртани епическите, политическите и икономическите граници, в които требваше да се извѫрши обединението на бѫлгарския народ. Тоя Витлеем е рожденото место не само на нашето сѫзнание, но и на нашата мощ в *стопанско отношение*. В неговите ясли беха изложени официално за пѫрви пѫт предмети от бѫлгарското дребно производство и се сѫстоя пѫрвото бѫлгарско изложение. Това сѫбитие е от голема важност, тѫй като *от всички хри-*

стиянски народи на балканския полуостров, пѫрво българитѣ сѫ, които направиха едно народно изложение от своята домашна индустрия.

Преди да бѫдат *родени корифеците на кооперативното дело* в Европа, в бѫлгарските сдружения не само, че е сѫществувал кооперативен дух, но те са имали такива наредби и институти, които и до сега липсуват в нашите сѫвременни кооперации. Ако и да не се е чувствувала нуждата от особени кредитни учреждения, нашите сдружения имаха *взаимно-спомагателни каси*, в които, не само при тогавашните времена, а и при сегашните, лихвения процент е бил сравнително малѫк.

Нашите сдружения беха пѫрвите пионери, които доблестно и успешно изнесоха вѫрху своите плещи не само вѫзраждането, но и черковното, а отчасти и политическото ни освобождение; те послужиха, като цимент да се циментира колективния бѫлгарски ум и можа благополучно да се изкара народното ни дело; те до заживяването ни, като самостоятелна политическа единица, изпѫлниха с голяма вещина, такт и жертви своята историческа рол; с своите материални издѫржки, сѫбиране пари чрез еснафските кутии, те правиха или доизкарваха училищни и черковни сгради, като като ги считаха, че те са залога за народното ни вѫзраждане, те си ги представляваха подобно на един петел, стѫпил на купището да пее с цел да сѫбуди бѫлгарския народ кѫм свестяване; и без голяма присиленост, може да се каже, че всичкия техен материален и морален капитал бе употребен за щастието й благоденствието на целокупния ни народ. Това е един достатѫчен и сериозен мотив за проучване на миналото на нашите сдружения.

Далеч от мисѫлта за сѫвѫршенство или закрепеност по тоя важен вѫпрос, достатѫчно ще бѫде, ако се е дало, макар и бегло, една представа за живота и дейността на нашите стари сдружения. Ще ми бѫде приятно, ако би могло с тия редове да се допринесат известни осветления по занаятчийската ни организация, или вѫзбуди интерес за по-нататѫшно проучване и допѫлнение.

При настоящия скромен труд са посочени литературните източници, които послужиха като помагало за пояснение на изказани мисли, с цел да се хвѫрли известна светлина по повдигнатия вѫпрос.

Считам за свой дѫлг да изкажа тук моята благодарност, кѫм „Сѫюза на занаятчийските и професионални сдружения в Бѫлгария“ за проявения интерес кѫм тоя ми труд.

гр. София, юний 1922.

П. Тяшков.

Асистент при Софийския Университет

Занаятчийски сдружения в Бжлгария от Римско време.

Ще бжде излишно да се превеждат доказателства за сжществуването на занаятчии още в пжрвите времена от появяването на човека; достатжчно е да си послужим с признатия най-стар паметник, библията, дето в Битие, глава III, стих 21, е казано: „и направи Господ Бог на Адама и жена му дрехи кожени и облече ги", и с това да се изтжкне, че кроячеството е най-стария занаят, неговият пжрвомайстор е Бог и като негови клиенти да се считат пжрвите човеци.

Обаче ние разполагме с достатжчно веществени паметници за Бжлгария, дето по един най положителен начин се повтаря, че още в една много отдалечена епоха, нещо преди две хиляди (2,000) години, когато нашето отечество е било подвластно на римляните в Бжлгария, не само че е имало занаятчии, а и занятчийски организации. За това ни свидетелствуват намерените паметници, пазени в Софийския Народен муйзей, от Акчар, Гиген, Никюп, тогавашни центрове на Дунавски провинции, подвалстни на Римската империя.

Вжрху каменния стжлб, намерен в с. Арчар (Видинско), има следния надпис: „Кай Юлий Секунд, награден с декурионалски знакове, почетен член на градския сжвет, приживе подари две хиляде денари (денар е сребжрна Римска монета, равна на сегашния лев) на *Занаятчийското дружество*"[1]).

В друг един камен стжлб, намерен в с. Гиген (Никополско), се споменува, че некой си Марк Тици е бил покровител и защитник на *Занаятчийския еснаф*[2]).

В друг един памятник, намерен в Никюп на реката Росица (Тжрновско), се казва, че памятника бил издигнат от еснафа на *Табаците — кожари*[3]).

Занаятчийските сдружения от Римско време в нашето отечество, водят своето начало от тжй наречените *колегии*, които са били организирани в целата тогавашна обширна Римска империя.

Известно е, че римляните са стоели в свржзка с местните жители, които са се сжединавали с тех в тесни отношения под едно знаме на Римската империя[4]), а по развалините на много наши градове, надписи и други остатжци свидетелствуват за голямото развитие на местната промишленост и тжрговия[5]); по-пжрвите и най-стари славянски преселници на Балканския полуостров заварили цветущи Римски и Трако-Илирийски градове. Славяните

---

1) Археологически издирвания от Добровски. — Сборник на мин. на народното просвещение (С. Б. М.) книга II страница 26.

2) С. Б. М. Книга XVI страница 120 — 121

3) Добрувски С. Б. М. книга XVIII, страница 771.

4) С. Б. М. книга IX, страница 213.

5) Д-р К. Иречек, икторія Болгаръ, стр. 31, 32 и 34.

приели и изучили занаятите, искуството и тжрговията от старите жители на полуострова [6]).

Исторически документи за развоя на нашето производство.

Известно е, че с културното развитие на един народ се развиват и видоизменяват сжответствующите стопански форми; от това общо правило не е могло да направи изключение и нашето отечество. За това, още в времето на второто Бжлгарско царство, развоя на нашето дребно производство е достигнал до такава степен, щото от пжрвоначално и домашно сжстояние, само за покриване на своите нужди, след това се явява в по-усжвжршенствувана форма, за по-голема консумация, като стока за пазар. За доказателство на това може да ни послужи рапорта на великия везир Лала-Шахин паша, пазен в Софийската Народна Библиотека, до султан Мурад I в гр. Одрин, от 1384 год., по случай вземането на гр. София от турците. В тоя рапорт намираме следното: че в крепостта имало предостатжчно военно-железарски работилници, индустриални заведения; занаятчийници и работилници в София има доста, там се обработват тжнки и дебели, вжлнени и памучни материи, с които се обличат, както кюфарските войници, тжй и многобройното население, което живее там. Тжрговията в града е доста развита, защото на всека страна се сжглеждат, като пиявици наредени пжтища, по които сноват насам нататжк пжтници, тжрговци, тжрговски кервани с разни стоки и изделия, които се работят в София и се разпространяват по всички посоки за Румелия и по-нататжк.[7])

Развоя на стопанските у нас форми, в тая епоха — второто бжлгарско царство — се джлжи не само в появяването на средновековното гражданство, а и на кржстоносните походи, които без сжмнение допринесоха нови елементи у нас; станаха причина, щото местното население да бжде в сжприкосновение и с по-отдалечени страни и по-интимни вржзки в тжрговско-стопанско отношение.

За доказателство на това може да послужи грамотата на цар Асена II от 1218 год. дадена на Дубровнишките тжрговци, с която им се признават от страна на Бжлгария, разни права и привилегии, като са бивали освобождавани от тжрговски мита, такси при преминуването им през мостове, клисури и пр. От друга страна Дубровнишката република с договора от 1253 год. с бжлгарския Цар Михаил — Асена, признава разни права и привилегии на бжлгарските тжрговци, ко-

---

6) Н. П. Благоев история на старото Бжлгарско право, част I, стр. 160—161.

7) Д. А. Ихчиев, известие на историческото дружество книга II 1906 год,

ито сж тжргували с Дубровник. Подобни тжрговски договори сж били сключени в 1352 год. с Венеция, а в 1387 год. с Генуа.

Византийското влияние вжрху нащето занаятчийство.

Както в пжрвите векове Римската култура е указвала едно влияние вжрху населението, следов., и на занаятчийството на Балканския полуостров, тжй сжщо и с появата си Византия, която специално за полуострова, измести Рим, е указала подобно влияние. Бжлгария, като млада джржава, а особено след приеманието на християнството, не е могла да изработи у себе си всички нужднн институти и джржавни уредби за своето културно и социално усжвжршенствуване, та се е обржщала кжм Византия, като най-близжк сжседен просветителен центр. Затова, при окончателното затвжрдяване на бжлгарите в полуострова, с приемането христанството от Византия и унищожаването на пжрвото бжлгарско царство, Бжлгария се е намерила под Византийско влияние. Отчасти това влияние е било и доброволно, както е случая с цар Симеона, дето неговото царуване се счита за най-добро и плодотворно — „Златния век на Симеона“; той е имал голяма ревност да пресади в Бжлгария всичко духовно богатство на Византия [8]).

Това Византийско влияние се е разпространило и вжрху занаятчийството. Даже и в второто бжлгарско царство, сегашната бжлгарска дума *занаятчии*, не е била още известна в нашето занаятчийство, а е била употребена гржцката дума „Технитаре“. За доказателство на това може да ни послужи запазения до сега Хрисавул, даден на Ореховския монастир Св. Никола още в 1348 год. от бжлгарския цар Иван Александр, дето се споменува гржцката дтма „технитаре“, вместо бжлгарските — занаятчии.

Документи за различието на Бжлгарските занаятчийски сдружения от Западно-Европейските.

Има специални научни изследвания, с които се е констатирало, че в Западно-Европейските занаятчийски организации от преди средно-вековната епоха и от средните векове е имало едно сжществено различие [9]). Макар и Бжлгарските Занаятчийски сдружения да имат некои и други сходни положения, обаче сжществуват писмени паметници, запазени вжн от пределите на сегашна Бжлгария, с които се константирва и сжществената разлика между тех; тия веществени паметници разсеват погрешния възглед, да се приема, че нашите занаятчийски сдружения водят началото си от Западно-Европейските, и че в организационно отношение не съществувало никакво различие; напротив чрез тия паметници се констатирва, какво българските сдружения сж се развивали на наша почва и в тех е веел един по-свободолюбив и демократически дух от колкото в Западно-Европейските.

---

[8]) С. Б. М. Книга XII стр. 461.

[9]) Gustav v. Schönberg, volkswirtschaftslehre, 4-te Auflage II Band 529—532.

За доказателство на това могат да послужат писмените паметници, намерени у Банатските Бжлгари. Според един от тех, Бжлгарите още преди сто години, преди падането на второто Бжлгарско царство са били преселили в Седмиградско още в 1306 год. вследствие преследването им за Богомилското учение [10]).

В изследваните „ново-влахо-бжлгарски-грамоти [11]) сѐ констатира, какво бжлгарите са дошле в гр. Брашов през 1392 год. вследствие на глада, който е вжрлувал в Бжлгария, следователно той най-много е засегнал занаятчийското сжсловие. Бжлгарската колония в г. Брашов до толкова се е увеличила, щото не само, че образувала отделен квартал (махла), а още в 1484 год. имала вече и своя черкова [12]).

В намерения ржкопис [13]), който е важен за нашия случай, се сждържа един конфликт между бжлгарите и Брашовския градски сжвет (магистрат) на когото членовете са били изключително саксонци — немци.

В тоя документ се разправя, че бжлгарите защищавали некакви особени превилегии, дадени тем, до като саксонците, които с презрение се отнасяли кжм жителите на бжлгарското предградие, *искали да им вземат тия права и им наложат своите стеснителни занаятчийски правилници и устави.*

Борбата между бжлгарите и немците още по-вече се е изострила, за което свидетелствува прошението на Брашовските бжлгари до Трансилванския княз.

Бжлгарското оплакване срещу немците до трансилванския княз се сжстояло в пет (5) мотивирани точки. В четвжртата точка се изтжква, какво бжлгарските занаятчии, а особено *терзиите* и *кожухарите били стеснени, чрез некакви нови правила на занаята, твжрде строги, които били приети у саксонците.* Тия стеснителни наредби за занаятчиите са били присжщи само на немските занаятчии в гр. Брашов, които били организирани според средневековната система на занаятчийските дружества в Германия [14]).

---

[10]) Л. Милитич на гости у Седмиградските Бжлгари. Бжлгарски преглед III год. VI книга.

[11]) С. Б. М. книга XIII стр. 15.

[12]) С. Б. М „ „ стр. 19.

[13]) С. Б. М. „ „ стр. 16.

[14]) С. Б. М книга XIII стр. 10.

Логично ще бжде, че ако бжлгарските занаятчии в своето собствено отечество не са имали тия институти свободни, то нямаше да повдигат вжпрос и водят борба в една чужда за тях страна, която им е указала своето гостоприемство и още повече, че отечеството им беше вече под чуждо иго 15). И понеже тия наредби за бжлгарите са били не само *нови*, а и *строги*, то следва, че бжлгарските занаятчийски сдружения се отличават от Западно-Европейските и в пжрвите е веел един по-свободолюбив и демократически дух, отколкото в Западно-Европейските сдружения.

?

Турското влияние вжрху организацията на нашето занаятчийство.

От нашите запазени стари грамоти от средните векове некои предполагат, че сж сжществували само занаятчии, но не и занаятчийски организации. В средните векове, още по-вече в XIII и XIV в., още не е бил достатжчно развит у нас градския живот с оная тжрговско-промишлени моменти, които са пжрвото условие за вирението на подобни организации. Действително рапорта на Великия везир — Лала Шахин Паша от 1384 год. иде да потвжрди промената на нашите стопански форми — изкарване стока на пазар за задоволяване нуждите на обществото; а за достигането на това нещо е необходимо знание, умение в занаята, сжвжкупност от много лица; а това се постига не изведнаж, а постжпено т. е. при един изестен и организиран план, то сж сжществували организации, но според намерените памятници у Банатските бжлгари в тия наши занаятчийски организации е веел по-демократически дух; и още повече като се вземе предвид, че турците, в пжрвите години на техното настаняване, не направиха никакви важни нововждедения, а почти в целост запазихи старите институти 16).

Но тоя ред на нещата не е могал да проджлжава, станали са промени, които са докоснали и занаятчийството. За доказателство в промената на занаятчийството у нас намираме в „историята на Селянигй от 1570 г. I том“ (в Софийската народна билиотека), че некой си Ахи-Авран-Вели по народност арапин, негде си из Арабия; играл е видна роля в XIII в. по организирането на еснафите в джржавата на селджуците, а сетне и в Турция. Той се счита за основател на еснафството в Турция, а като такжв той е и патрон на еснафите“.

---

15) Милетич, Засилването на бжлгарите в Седмиградско и Банат С. Б М. книга XIV стр. 333—334.

16) Д р К. Иречек, Исторія Болгар, страница 575.

Следователно Бжлгарското занаятчийство, след падането на второто Бжлгарско царство, се е организирало по образеца на турското еснафство, което е заимствено от арапско-занаятчийските тайфи.

За турсково влияние в нашето занаятчийство, достатжчно е да се споменат и до сега употребяваните думи: табак, папукчи, фурнаджи, кюркчи, куюмджи, терзи еснаф, руфета, уста-баши, егид-баши, чауш, калфа, чирак и пр.

Контрол на централната власт вжрху занаятчийското производство.

След окончателно затвжрдяване на турците в нашето отечество, производството все по-вече изменява своята форма, като достига кжм по-сжвжршена фаза—изкарване стока на пазар, за удовлетворение нуждите на по-голям кржг от обществото и за тая цел производителните сили се концентрирват в известни пунктове; ето защо, ние виждаме занаятчии, по своята специалност, от един род, да се сгрупирват наедно; напр., не само в отделни махли (участжци) в градовете, дето носят наименованието на производителите напр. ковашка, гржнчарска, чехларска, табашка, златарска и пр. а и в отделни паланки и села, жителите, на които са занимават само с една специалност напр. в габровско — ножари, тржнско — гржнчари и пр.

От народите, които влизаха в пределите на Европейска Турция, турците, като господствующе племе, сжставляваха каджра на властта — военна и гражданска; а от раята, гжрците и евреите беха предимно представители на тжрговията и морските сжобщителни средства, а занаятчийството бе предоставено изключително на бжлгарския елемент. Затова и нашия народ, който бе обречен на такава лоша сждба, на каквато друг народ не е излаган, не е можал да бжде унищожен, пред вид любовта му кжм културата и индустрията. И справедливи са изказаните думи: „че такива сме останали и до сега, колкото предвратности на своята историческа сждба и да е претжрпял народа ни, колкото и да е бивало плачевно нашето положение, колкото народното наше сжществуване и да се е намирало вече на край на загинване, културата и индустрията са се пазили и почитали у нас винаги. Нашия народ инстиктивно е чувствувал, че с запазването на тия неща, тесно е свжрзано и запазването на сжществуването му; затова тжрговията, занаятите и земледелието винаги са били у нас на една голяма почит и човек без какжв годе занаят се е считал и сега още се счита за загубен човек“ (17).

---

17) Марин Дринов. Периодич. списание I год. II книга стр. 23.

18) Joseph V. Hammer. Staatsverfassung des osmanischen Reiches, I Band, 155 — 166.

Пред вид, че бѫлгарското занаятчийство влиза в друга фаза от формите на стопанството ни, то и публичната власт е обѫрнала внимание вѫрху него. За доказателство на тоя контрол от страна на централната власт, може да послужи фермана, издадени от Султан Сулюман I (1520—1568 год.)

За по-голема яснозт ще се сѫобщят кратки извадки от вѫпросния ферман. (18).

На пѫрво място стоят хлебарите т. е. вѫпроса за хлеба, дето изрично се указва, че приготвения хляб за публиката не бива да бѫде чер, нито кисел, като сѫщевременно се напомнява на сѫответните органи да бдат за предвидената тяжест.

Следва указане за месопродавачите, и за провинившите освен парична глоба, се предвиждало и затвор. Относително гостилничарите, напомнява им се за нуждната чистота, а особено за кѫрпите и пристилките; сѫщо и сѫдовете да бѫдат калайдисани; строго е било забранено месо от яхния за кебаб. Масло — тестените продукти требва да бѫдат приготвени само от брашно и масло. Строго се е забранявала продажбата на лош и развален зарзават, или лошия да се смесва с добрия.

Плодове, които подлежат на развала, трябва щателно да се преглежда техната чистота. Продажбата на киселото млеко сѫщо е подпадало под сѫщия надзор. Халваджиите сѫ били длѫжни да произвеждат халва от мед и бадеми, но последните никой пѫт не бива да сѫ прегорени. Продавачите на прохладителните продукти, като шербетчии, трябва да употребяват само естествени продукти. Сапунджиите и свещарите трябвало да произвеждат добѫр и чист сапун, и восѫка не бива да се смесва с нищо. Продавачите на копринени платове да продават само от чиста коприна; бояджиите, при боядисването, да употребляват трайни (хас) бои. Фермана е предвиждал още един вид нормиране на цените за употребяваните предмети. Тѫй например, за голям номер (бой) обуща се е плащало по 30, за среден по 28 и за малѫк — 26 сенти (сента е турска монета, и 120 сенти сѫ равни на един грош, а гроша е 20 стотинки или сегашни наши пари най-големия номер обуща е струвал пет (5) стотинки).

За забелязване е, че в тоя ферман се предвиждат особени институти, на които е била вѫзложена и контролата. Те сѫ носили названието „Метививши", подобно на нашите санитарни комисари. Тоя институт, освен контролата, е имал власт, заедно с кадията (сѫдията), да решава не само вѫзникналите спорове, да налага сѫответните глоби, но още да определя и продажните цени — налагал е наркове (нормиране на цените): на зарзаватчиите по никой начин не е бивало позволено да печелят по-вече от 10%;

с една дума тоя институт е имал административно-сѫдебно-изпѫлнителна власт.

Процедурата се е извѫршвала много бѫрзо и кратко. И до колко сѫ били строги в изпѫлнението на тия постановления, може да ни послужи процеса на софийските хлебари, които в 1614 год. се оплакват от произвола на софийските контролни власти, които неправилно и немилостиво сѫбирали от фурните ония *самуни* — хлебове, които били един до два драма ексик (неотговаряли на исканата тяжест); хлебарите завели дело пред сѫдебно-шериатския сѫд, като по-висша инстанция; обаче сѫда уважил молбите на хлебарите и издал решение, щото тежестта на една ока опечен хляб да варира между 22 — 25 драма, а за повече от това да се глобяват по седем (7) акчета на всеки един самун — хляб[19]).

Султанския ферман за организацията на нашите занаятчийски сдружения.

Контролата на централната власт вѫрху занаятчийството не се е ограничавала само вѫрху производството от санитарно гледище, придружено с адмистративно-сѫдебна функция. но тя е отивала още по-далеч, именно, и в организационно отношение, като се е простирала, щото рѫководството на занаятчийството, което било устно — по обичай и традиция, чрез предаване от поколение на поколение, да бѫде поставено в едни известни приети и задѫлжителни писмени законоположения, в които да бѫдат ясно и точно посочени не само отношенията между членовете на занаятчийската организация, кои сѫ нейните рѫководители, но се посочва гаранцията на нейното самоуправление (автономността), дадена от централната власт. За такова едно писмено организационно законоположение от страна на централната власт за нашите занаятчийски организации може да служи издадения ферман от Султан Мустафа III от 1773 год., от който един екземпляр се пази в Софийската Народна Библиотека и записан в Софийски Сѫдийски тефтер № 71, стр. 79, дата 1773 год. (превел Д. А. Ихчиев). Тоя ферман, изпратен като окрѫжно до всичките централни градове и пунктове на каазите, що се намират в цялата Османска Империя (в Европа, Азия и Африка) — гласи следното:

До високо-просветените, справедливи и достойни мевляни — кадии в казите на Румелия, Анатолия, Египет, Тунис и Триполи—сѫдии, които, като истински образовани чада на исляма, като заместници и наследници на светите пророци и консерватори (хафуз) на пророковото веро-уче-

---

19). Д. А. Ихчиев, известие на историческото д-во книга I 1905 г.

ние—сж повикани да заемат в империята ми важните сждебно-шериатски постове и да раздават, в името на шериата и законността, справедливи и легални решения (илями) за всекакви спорове, вжзникнали между поданиците и раята, живущи в Османската империя. Дано всевишний Бог проджлжи за джлго време славата ви и увеличи силата и властта ви!

Сжщо до славните и достойните ми военно-административни чиновници, в лицето на мютеселимите, войводите, сердарите, мирмираните, диздарите, забитите, аяните и всички други власти, имащи служители. Нека всевишний Бог проджлжи джлго време славата ви и увеличи силата и властта ви!! От духа и смисжла на настоящия ми царски височайши акт, надлежно украсен с височайшите царски знаци, който акт ще ви пристигне там, вие ще узнаете следното обстоятелство:

Носителите на настоящия ми височайши царски акт-ферман са от сжюза на еснафското братство. Това братство е организирано и сжставено още от старо време от починалия шейх, Ахи-Евран-Вели, чиито смжртни останки се пазят в градеца „Кжр-Шехжр“ (Мала-Азия) в особен мавзолей (тюмбе). За сжществуването на тоя „братски, еснафски сжюз“ в империята ми е имало още от старо време, при пжрвите османски владетели (халифи), султански ферман, имащ сила на закон, който се уважавал и почитал, като царска височайша грамота.

Пратениците на еснафите от това братство, Ахи-Евран Вели, като пристигнали благополучно в престолния ми град Константиние, явили се пред императорското ми правителство, пред което те заявили, че искат узаконяването отново правата и наредбите на хората, които се занимават постояно с разни индустриални занятия (сенаат ехлй-тайфаси). При това изявили, че те почитат и обожават паметта на благородния основател на това еснафско братство, Шейх-Ахи-Евран (Веий-Хазрет Шейх-Ахи-Евран-Вели).

След туй пристигналата еснафска депутация подаде в императорския ми диван писмена молба, с която най-покорно ходатайствува пред височайшия ми трон да издам за еснафите височайши царски акт, за вжзобновяване старите традициони наредби на еснафството. Молбата на просителите биде проводена за справка в главното императорско управление на дефтерханата, дето се пазят старите регистровани книги по организацията на еснафския сжюз (Ехлй-сенаат тешкисжна ве иттифакжна дайр).

От направената справка, която в резюме ми се докладва от главния ми дефтердар, се заключава следното:

Според старите традициони наредби на държавата, изисквало се, щото живущите в Османската империя турски поданици и други, които специално се занимават с некое индустриално занятие и които се числят като членове на некоя индустрия, занаят или искуство, като напр.: табаклѫк, бояджилѫк, терзилѫк и др. подобни занятия и искуства—требва да бѫдат обвѫрзани помежду си с особени закони и правилници. Последните, като гаранция за техната здрава врѫзка и за процѫвтяване на техните занаяти, били уважавани и ненарушими и още от най-старо време са се считали за законни. Стариframт законо-проект, представен от блажено починалия Шейх-Ахи-Евран-Вели за еснафите и за еснафския сѫюз, напѫлно отговарял на дѫржавните наредби и бил удобрен с царски ферман и санкциониран, като закон. По-главните основни постановления за организирането на еснафството в империята се сѫстояли в следните точки:

I. Ученик-чирак при един майстор е длѫжен да се научи и да привикне на смиреност, благонравие, мѫдрост, послушност и добро поведение — качества, без които той не може да стане майстор и да отваря на своя нога самостоятелен дюкян и тезгях за работилница.

II. Ученик-чирак, след като вѫзприеме горните качества, и след като майсторѫт му сѫгледа в него зрелост и умение да управя самостойно занаята, на който е бил посветен да го изучва—става калфа. Майсторѫт, в присѫтствие на неколко души калфи и майстори, препасва през крѫста на ученика, за отлика, особен пояс с реси по краищата.

III. Майсторѫт, при който ученик-чирак или калфа е чиракувал и изучил занаята, издава писмено свидетелство, в което се удостоверява честността, опитността, знанието и искуството на занаята, както и че му е препасан през крѫста „майсторски пояс“. Управата на еснафа вѫз основа на това свидетелство издава на правоспособния чирак-калфа, един вид официална диплома, надлежно подписана и подпечатана с главния печат на еснафството.

IV. Ученикѫт-калфа, снабден с еснафския документ, може и има право да отваря свой дюкян, да поставя тезгях в дукяна си и се зачислява в списѫка на еснафския главен тефтер за майстор.

Вѫз основа на тези стари основни постановления, които сѫ били закон в империята ни за хора еснафи (ехли сенаат ве ехли хурфи тайфалери ичун), просителите индустриалци молят пред височайшия ми царски диван с молба, да издам височайши царски акт (ферман), с който старите статути за еснафите никак да не се нарушават за напред, да не се допуска и позволява на никого, без изрично позволение на еснафа и без спазване на старите обичаи, узаконени с старите правилници за организацията на еснафството, да отваря дюкян и да поставя в дюкяна си работен тезгях за занаята си.

Понеже от направената справка в императорската ми архива се указа на яве факта, че еснафството в империята ми почива на стари традиционни принципи, които не могат по никой начин да се нарушават, отнимат и унищожават, понеже искането на еснафите — просители почива на духа и справедливостта, изложени в старите царски фермани, както и в наредбите на държавното ми управление — то молбата на еснафите се уважава. За това благоволих в горната смисъл да издам за тая цел настоящия ми царски височайши ферман.

Прочее, щом настоящата ми царска грамота пристигне там, по вашите места, заповедвам ви да се разпоредите, да внимавате и действувате, щото занаятчиите—тайфи, които изключително се занимават с индустрия, занаяти и изкуства, сами по еснафски да разгледват, разследват и разрешават възникналите помежду им разпри и дела от характер чисто еснафски. Разгледването и решаването на такива дела да става по старите основни постановления, които имат сила на закон, и според духа и смисъла на тези постановления ще се разрешават окончателно разприте и делата на еснафите. Тъй например, до като на новия майстор—ученик не му се препаше от еснафа през кръста и рамото майсторски пояс — да не позволявате по никой начин и никому да отваря на ново майсторски дукян и тезгях, служащи за работилница на майстора.

Вие, г. г. съдии, войводи, сердари и мирмирани, като държавни служители, сте длъжни да внимавате и следите, щото чираците — калфи, които имат право да се признаят от еснафа за самостоятелни майстори, да получават званието „майстори“ само тогава, когато над тех се извърши официално от еснафите традиционната стара церемония, която в подобни случай е установена като закон от оджака (*) на еснафството. Също, когато се извърши приличното за случая молебствие и благословия, съгласно догмите на религията, към която ученика—калфа принадлежи. Церемонии, молебствия и благословии над чираци—калфи, вън от еснафската организациия, абсолютно се забраняват, и недейте допуска да се извършват от други външни лица, които немат нищо общо с еснафството.

Само управителният съвет на еснафа има право да постановява и решава дела от престъпен характер за еснафството. Съветът, в текста на решението си, може и има пълно право да наказва с укорство, с публично опозорване, с изгонване от еснафа, с запрещение да работи занаята си, с телесно наказание и временно запиране.

---

*) Оджак, в преносна смисъл, както е случая с еснафството, значи: начален период за организацията на еснафите; както напр. що е еснафското братство, основано от „Ахи—Евран—Вели“.

Всички, онези от еснафа лица, които нарочно и умишлено нарушават правилата и старите наредби на еснафството — наредби, които поименно сж изложени в стария закон за организирането на еснафа — ще се считат за виновни пред управителния сжвет на еснафите. Такива провинени лица публично се опозоряват пред еснафа и обществото; сетне се подлагат на телесно наказание — биене с тояги по задника и по босите крака на обвиняемия. В случай, че некои вжншни от еснафа лица — които и да били те, каквото положение и да заемат в обществото — би искали на сила и с принуждение да вжзпрепятствуват и не допуснат изпжлнението на телесното наказание, което се налага от еснафа над провиненото лице, то вие, кадии, забити и др. п., като джржавни служители, сте длжжни в интереса на службата ви, да отстраните с всички средства намесването в еснафските работи на чужди лица. Требва да се стараете да не се допускат в сжвета на еснафа чужди личности, които с своя авторитет и с заплашване се мжчат да всеят раздор по дела чисто еснафски, зависещи изключително от компетентността на еснафския сжвет. А онези вжншни лица, които се втургат на сила в еснафа, спират изпжлнението на решенията, предвидени от еснафския сжвет, не позволяват да се извжрши телесно наказание вжрху обвиняемия и не искат да слушат височайшата ми царска заповед по това — властта има право да упражнява над тези насилници груба сила, с оржжие и с мумбасиир царски да ги отстрани, да ги преследва и да ги наказва с тежко наказание, както се пада като немирници и като незачитащи законите на страната. Независимо от това, вие, като мои царски достойни служители, сте длжжни да преследвате и наказвате с тежко телесно наказание (биение) всички онези агитатори (фесади) и бунтовници (ихтилями). Последните всеват раздор, несжгласие и караници между еснафа, като се силят да предизвикат по един зловреден начин премахването на старите традиционни наредби и узаконения по еснафството. Тия наредби сж сжществували още от памти-века и според тех еснафството се е развивало и цжвтело в славната ми империя. Шейхжт „Ахи-баба" бива винаги председател на еснафския сжвет. За членове на сжвета, които се избират по вишегласие, могат да влизат; 1) старейшите на всеки един еснаф, които носят название „кетходи" (кехаи); 2) еид-башиите и 3) заместниците на еид-башиите. Всички тия избрани от еснафа лица, и шейхжт, който по право и по традиция носи името на основателя на еснафското братство „Ахи-баба", сжставляват сждебно-административен сжвет на еснафите. Тези лица, като представители на еснафството в империята ми, сж облечени в царската ми власт и се считат за духовни чада, като разпространители на искуствата, занаятите и индустрията в империята ми, на основателя на еснафската организация, покойния Ахи Евран Вели. На тези лица, вие, като мои царски служители и чиновници, ще им отдавате приличната чест, уважение и почит. Спремо тех не ще вжршите, нито ще допускате да се вжршат от некое вжншно лице, беззакония и груби насилия. Нито вие, нито друг некой от вжн, немате право да им се намесвате в техните чисто еснафски дела, чието разрешение зависи изключително от тех. Да не им се причиняват никакви спжнки и неприятности в техните еснафски дела и в постановленията по старите им традиционни закони за еснафството.

Вие, в интереса на службата ви, сте длжжни да не допускате и да не позволявате никому да вжрши противозаконни действия, да нарушава и разваля разпоредбите на старите традиционни закони и обичаи, които се отнасят до организацията на еснафите.

Недейте вжрши, нито допускайте действия, които явно противоречат на закона, на духа и смисжла на тези ни царски заповеди и които са против мерката. Отваряйте си добре очите, щото по тоя вжпрос недейте ме предизвиква да издам повторно височайши царски акт, защото зле ще се отрази вжрху вас!

Тжй да знаете, тжй да действувате! Чест, слава и пжлна вера отдайте на височайшите ни императорски знаци — туграта и монограма ми, попжлнени отгоре и на чело на настоящия ми височайши царски ферман, — сжставен и написан в славния ми престолен град Константание, издаден в началото на месец Шабан, 1187 година от егира (1773 г. от Р. Х.)

Издаден от Султан Мустафа Хан III.

Тоя запазен писмен докумен указва, че еснафството е сжществувало от памти-век; посочва организатора на еснафските братства в Турция; изисква, щото занаятчиите да бждат обвжрзани помежду си с особени закони и правилници; иерархическия ред на членовете в еснафството — чирак, калфомайстор, какви качества требва да се притежават при преминуването от една в друга иерархическа степен; исканите условия за отваряне самостоятелен дюкян; даване пжлна гаранция за самоуправление — автономност, от чисто еснафски характер. Допущане на специален сждебно-административен сжвет; начин за сжставянето му и посочените лица за неговия сжстав.

Вжз основа на фермана е било нуждно, щото занаятчийските ни сдружения да вжвеждат писмени закони и правилници, а не както до тогава — ржководенето и направлението им да е ставало по обичай и традиция; и действително, от тая дата вече се срещат написани: устави, сжгласителни, регули, закони и пр.

От до сега запазените писмени паметници за нашето еснафство, най-стар е тефтеря на Софийското крояческо дружество от 1807 година, после на Софийското Бакалско дружество от 1812 година, сжгласително на гайтанджиите в гр. Габрово от 1835 година, устава на обущарския и манифактурджийския еснаф от гр. Коприщица от 1838 год., на абаджийския еснаф от Жеравна от 1842 година, регули на дюлгерския еснаф в Брацигово от 1845 година, тевтеря на семенопродавците в гр. Елена от 1859 година, закона за бояджийския еснаф в Панагюрище от 1866 година. устава на гайтанджийски и абаджийски еснаф в гр. Тржн от 1869 година. Обаче у нас се срещат тефтери и с постара дата от фермана, издаден в 1773 година. Като най-стар се сочи тефтеря на абаджийския еснаф в гр. Тжрново, нещо от преди триста (300) г., кжде края на 16-то столетие; той е написан на гржцки език и се пази в Софийския етнографически музей. Според казването на г-н Юрдан п. Георгиев, в тоя тефтер са отбелезани само имена на майстори, калфи и чираци и сжответни заплати. Подобен тефтер, само с имена и заплати на майстори, калфи и чираци, но написан на бжлгарски език, е тефтеря, в неколко екземпляра (три отделни тевтери), на табашкия еснаф в гр. Габрово от кжде края на 17-то столетие. Воденето на тия тефтери се е диктувало не от еснафска точка, а от фискална—за по-лесно сжбиране джржавните берии чрез пжрвомайсторите на еснафа, а не да се разправят с всеки член отделно. Искането за водение на такива регистри-тефтери е било заджлжително, сжгласно издадения ферман от Султан Мустафа I от 1614 година.[20])

Черквата като образец на нашето занаятчийство в организационно отношение.

Според Султанския ферман от 1773 година, изрично се споменува, какво турски поданици в Отоманската империя, които се числят като членове на некоя индустрия, занаят или искуство, требвало да бждат обвжрзани помежду си с особени закони и правилници, без да се пасочва начина и реда, по който требва да стане това обвжрзване. Обаче от запазените писмени паметници за нашите занаятчии, били те в вид на устав, сжгласително, закони и пр., се констатирва не само еднообразие по дух и сджржане, а и по форма, като че са стериотипни — произлезли от един и сжщ източник, който е служил като образец при сжставянето на тия законоположения.

И като се има пред вид, по онова време, положението на отечеството ни — изоставено от всички, то единствената

---

20) Д. А. Ихчиев. Известия на историческо дружество книга I стр. 104.

надежда, която нейния многострадален народ е вжзлагал, за едно по-светло бждаще, е била *Черквата.*

В оная епоха, в черковния двор бе и училището, свещеника бе учител, а учителя — десната ржка на свещеника, и без голема пресиленост, може да се каже, че черквата, заедно с училището, е бил пжтеводящ фактор в тия тежки и мрачни времена на нашия народ. При това двойно робсто — политическо и духовно, — пжрвите наши дейци и то родоначалника на нашето вжзраждане — Отец Паисий, основателя на нашата печатна книга — Софроний Врачански, патриарха на бжлгарските учители — Неофит Рилски и др. беха вжзпитаници на монастирските килии.

Водим от тая мисжл, аз си зададох задачата да проследя организацията на монастирското братство в свржзка с занаятчийство и потжрся да ли сжществуват общи допирателни точки между тия две организации. Ообче, за по-голема прегледност, теглене един вид паралел, е необходимо, макар и на кратко, да се сжобщи за устройството на монашеството. Тжй като за родоначалник на монашеството се сочи св. Гора Атонска, то тя се взе за образец.

Устава на монастиря св. Богородица, който се пази в Хилендара, сждържа 43 членове.[21]

Глава 18 напомня на братята да живеят помежду си в сжгласие, *мир* и *любов*. В глава 22 се изисква *сжвестна сметка* от всички калугери, на който им е поверено да отбелезват текущите приходи и разходи. Глава 30 описва начина, по който калугерите трябва да заемат монастирските служби. Глава 31 напомня на игумена да обржща вниманието на братята да се држжат прилично, както в черква, тжй и в трепезарията. Гл. 35 нарежда, щото патронния праздник да се празднува тжржествено — в черквата с пеене и пжлно осветление — в трапезарията с по-изобилна храна, а на чужденците, според нуждата, да се дава хлеб и вино при вратата. Гл. 36 изисква да се споменуват при службите умрелите братя. Гл. 39 изисква от калугерите да вземат устава присжрдце и да го вжведат без промена. Гл. 43 сждржжа, че за незабравянето на устава, трябва да се прочита на всеуслушание веднаж в месеца при ядене.

Устава от 1783 год., издаден от цариградския патриарх Гаврила, сждржжа 18 параграфа.

В § 1 се говори, че четирма души приемат управлението на Свето-Горската община, избрани от представителите на 20 монастиря

В § 4 се казва, че *взаимните оплаквания на калугерите се разглеждат от представителите, и ако не решат, предмига*

---

21) Исторически отчет на св. Гора Атонска. Периодическо списание LX стр. 951— 960.

се на общо сжбрание, ако и там не се свжрши, изпраща се на великата Христова черква — патриарха — да се произнесе ни коя страна е правото.

В § 13, за ревизията на касата, която ставала след изтичането на всяка година [22]).

Подстригването в монашеските чинове е било сжпроводено с некои и други особенности, напр.: при присжтствието на наставника на лицето, което ще постжпи в монашеския чин, се опасва кожен пояс или било покривано с мантията на старица си [23]).

Сега ще приведем кратки извадки от зананаятчийските устави, напр. от копривщенския устав от 1859 год., който е допжлнение на устава от 1838 год. Сждржа 18 параграфа и в увода се казва, че майсторите, „като познават доброто, което произхожда от общо братствено сжгласие в един еснаф и като слушаме свещенното писание да ни научи да живеем сжвокупно в братска друг друга вжздавателна почест и любов, затова пожелахме, както и стари наши майстори са живели в любов и сждружество, така и ний сжгласно с твжрд сжюз да сжвокупим всички майстори, които са от нашия руфет (занаят) да живеят в обща братствена любов, и сжгласихме се под следните закони, които с клетва и наши подписи потвжрдяваме, за да се сжхраняват от всеки майстор, калфа и и ученик, които са от нашия еснаф на днешния ден и подир нас до века“ [24]).

В сжщия устав от 1838 год. който сждржа 8 параграфа, в седмият е казано: *„ако некой сгреши да го сждят майсторите до три пжти и ако не зема от дума да го предадат на забитина да го сжди тжй, както знае, но по-добре е да послуша майсторите*“.

В § 2 от копрившкия устав от 1859 год., „че *който сее раздор между еснафа, ако не послуша ще се изважда и ще се счита като един предател и езичник*“.

В § 3 се казва, че *майсторите от еснафа избират почетно лице за устабашия*“.

В § 5 е указано какво *„за разпра между майсторите пжрво се гледала от устабяшията, ако ли не се спогодят се извиква целия еснаф*“

В § 9 се говори *„ако виновния не послуша майсторите тогава се предава на забитския конак*“.

§ 18 свжршва с следните думи: *„тия закони за еснафа ний наредихме с общобратствено сжгласие, според* примера на нашите стари отци, деди и предеди“.

В закона за бояджийския еснаф в гр. Панагюрище, който сждржа 14 точки, [25]) в *третата* точка е казано: „*ако би някой да се поинатил и не се покорява на еснафските разпореждания, майсторите могат с забитска сила да му затворят дукяна*“.

---

[22]) Периодич. Списание LXIV стр 444—457

[23]) Периодич. Списание стр. 553— 554

[24]) Периодич. Списание LXI стр. 385.

В *шестата* точка, по повод производството на нов майстор, е казано: „да се види дали в чирашките години е слугувал определеното време и ако е изпжлнено, трябва да се пита майстора му, който го е учил, да ли е достоен за майстор и като се удобри от него дсстойнството му, да му се прочете пжрво еснафските ни закони и наказания, да целува ржка.“

Точка 11 гласи: „еснафа има правдини за всякакви еснафски работи самичжк да се разправя, *ако не послуша некои еснафския сжд*, тогава се предава на общото сждилище.

Тия кратки извадки из организационния живот на двете братства — монашеско и занаятчийско — са достатжчни да ни докажат не само сжществуващите помежду им допирателни точки, но и големите сходства по дух, сждржание и форма. Например:

1) Препоржчва се на двете братства да живеят в *сжгласие*, братство, любов, отдаване почест на по-старите.

2) При разгледването на некои недоразумения между членовете на тия сжсловия, най-напред разпрата разгледвал — пжрвомайстора — игумена, по-после целия еснаф — братството; и най-висшата инстанция е била забитската власт — христовата цжрква — патриаршията.

3) Отлжчване на членовете, които са сеели раздори — разкалугерване.

4) Лицето—пжрвомайстора — игумена трябва да бжде почитано и уважавано от всички.

5) В еснафството е имало сжщите ерархически степени — чирак, калфа, майстор, както и в монашеството — послушник, дякон, игумен.

6) Наставление за почитане и слушане своя майстор от страна на калфи и чираци, както и калугерите своя игумен.

7) Заджлжително даване сжвестна сметка пред майсторите — сжщото е било и пред братята.

8) Производството в майсторски чин е бивало тжржествено, при напомнянето му за правата и заджлженията, както и тжржествено е било и при постжпването в монашески чин и четене устава при яденето.

9) Службата на еснафския патрон е била тжржествена, предшествана с споменуване на умрелите членове; а след черковния отпуск, придружено с ядене и пиене, както това се е извжршвало и при патронния праздник на калугерите.

---

25) Периодич. Списание LXII стр 879.

10) Законите сѫ биле наредени с общо братствено сѫгласие, без да е нужно разрешениете на властите, както и уставите на монасите.

От наведения паралел се доказва, че в периода на нашето вѫзраждане цѫрквата е указвала известно организационно влияние, макар само по вѫншна форма, вѫрху нашето занаятчийство.

Устройство на занаятчийството ни.

Ако ли при сегашното културно сѫстояние на хората е необходимо едно известно време за усвояване на професионална подготовка, която се достигва по етапен начин — постепенно, тѫй като по никой начин е невѫзможно това усвояване да стане изведнаж, то тая последователност за придобиване знание и умение на какѫв да е занаят, е била и в нашето занаятчийство и тя е бивала строго сѫблюдавана, понеже нашите занаятчии много са дѫржали вѫрху усвояването на занаята от страна на техните вѫзпитаници. Ще бѫде излишно да се разглеждат подробно тия етапи — иерархическите степени у занаятчийството ни —, понеже и до днешен ден сѫществуват още; затова ще са достатѫчни неколко думи. Пѫрвата степен за усвояване каква да е професионална подготовка е бил *чирака.* В пѫрвата година той е домашен прислужник, отколкото в работилницата. Периода на чирачеството е бил три (3) години. Те са се записвали в еснафския тефтер, като се е внасяла една известна такса, в полза на пѫрвомайстора, както е било у Бакалското сдружение в София, дето в устава от 1812 г. е казано да сѫбира по четире (4) пари от чираци, които сѫ биле *цаните.* Или пѫк в полза на касата, както е казано в устава на гайтанджийски и абаджийски еснафи в град Трѫн, имено в точка (5) „Свякой отъ майсториты ще да е длѫженъ, когато земи чиракъ или калфа да утива на иснафетъ да извести и да ги забилежи на настоящіатъ тефтеръ и да плати на калфата гр. 2". [26]).

Втората степен е бил — *калфа,* който след чиракуването е по-усѫвѫршенствувал занаята. Кѫм тѫй наречените производителни сдружения, при тая степен има още една допѫлнителна — *баш калфа,* който е играл ролята заместник на своя майстор в дюкяна и е бил добре запознат с продажбата на стоката и рѫководството на предприятието. Те сѫ получавали заплата, която постепенно се е увеличавала с прослужените години. Най-последната степен е майстор. Обаче тя е имала две подразделения, имено майстор, който носи това име, обаче няма право да отваря собствен дюкян, да дѫржи калфи и чираци; такива майстори са се наричали без

---

26) Вестник „Еснафски защитник" год. II бр. 18.

тестир, без позволително, и друг род майстори, които сж имали право не само да бждат записани като действителни майстори в еснафския тефтер, да отварят самостоятелен дюген, но и да държат калфи и чираци, те сж се наричали тестерлии, т. е. те са имали позволително за тая титла. Без тестир майстори немали са право да държат калфи и чираци; понеже заедно с бжлгарите е имало занаятчии и от други народности, та това задължение се е простирало и кжм тех, като се е предвиждало и глоба. За доказателство на това служи еснафското постановление на соф. кроячи от 23 април 1820 г. дето е казано; „Знати се какво собраха се майсторе лонжа при ахмеда кехаята та удумаха заради еврейските калфи кой е тестирсус да не зима ни чирак ни калфа да цани. Кой да земе чирак я калфа да уцани он е кабахатлия“.

За достигването в степен на самостоятелен майстор, не е достатжчно, сжгл. фермана от 1773 год. само констатирването на честност, опитност, знанието и изкуството на занаята, но още, че му е препасан през кржста, майсторски пояс и когато бждат изпжлнени тия формалности, само тогава има право да отваря дюкян и да се числи за майстор в главния тефтер. Това провжзгласяване на самостоятелен майстор се нарича *тестир* — *позволение* и е ставало твжрде тжржествено. Макар да има неколко описания за тжржественото провжзгласяване на майстори под името тестир напр. за София[27]), за Шумен[28]), за Прилеп[29]), по сжщество те са почти еднакви. Тая церемония не е ставала всека година, а в известно време, 3—5 год. и е в зависимост от числото, които ще се произвеждат в самостоятелни майстори. Производството е извжршвал Яху-баба (за когото ще говорим по-после) в едно определено вжн от града место, дето са бивали сжбрани вкупом всички лица за производство, заедно с своите майстори, калфи и други поканени за целта гости. Като даде бащински сжвет на младите майстори, как ще требва да се отнасят кжм по-старите майстори, с калфи и чираци, вжобще с всички еснафски членове и с клиентите, препасва всекиму тестир — копринен пещимал или един кжс копринен плат. След това тестирлиите подаряват своите майстори с разни подаржци, придружени с цалуване на ржка, като се изказват разни благопожелания от страна на старите майстори, На Яху-бабата, обаче, се поднася от страна на целия еснаф подар — сукно, след това се почва ядене, пиене и веселби.

Тая джлга и уморителна церемония по тестерлика, придружена с препасване на пещимали, не в всички наши гра-

---

27) В. Атанасов. Пер. Списание. LXV. стр. 431.

28) Ил. Р. Бляскoв. Материяли за гр. Шумен стр. 30.

29) М. Цепенков. М. С. Б. XV стр. 176.

дове е съществувала, особено тя е била почти неизвестна в местности с чисто българско население, напр. Габрово, Панагюрище и др. За производство в майсторски чин, достатъчно е да е чиракувал и калфувал едно известно време, и с удобрението на целия еснаф да бъде майстор; целата церемония се е състояла в това, че новопроизведените майстори са целували ръка на по-старите и по некога това е бивало съпровождано с една много скромна гощавка, или само с едно почерпване. За доказателство на това служи точка 6-та от бояджийския еснаф в гр. Панагюрище, дето е казано: „да се види дали в чирашките години е слугувал определеното време и ако е изпълнено требва да се пита майстора му, който го е учил, дали е достоен за майстор и като се удобри от него достоинството му, да му се прочете първо еснафските ни закони и наказания да цалува ръка на всички собота майсторе“ [30]).

От начало тестирлик е имал и в сдружения, които се считат като непроизводителни — немало е нещо от искуство да учат, както бакалите, питиепродавците. В тефтера на Соф. бакалски еснаф е показано от 1814 год. сметки за купуване „*пещемали*“ за 25 гр. и 20 пари; а в друга една сметка от 1815 год. за същата цел е похарчено 61 гр. и 31 пари; всички тия направени разноски са минавали като дружествен разход; а това означава, че отличителния знак за правоспособност на един майстор — *пещималя,* който е бил равностен на сегашните *дипломи*, че има тъй да се каже „еснафски курс“, се е давал даром от страна на еснафа. В тяжест на еснафа са бивали и всички разноски направени при тая церемония, даже и подареното сукно на Яху-баба. За доказателство на това служи една сметка на Соф. кроячески еснаф от 20 Август 1807 год., дето целата сума възлиза на 559 гр. и 10 пари. от които за сукно платено 48 гр. и 30 пари, за вино 63 гроша, и за кафе 71 гр. Тоя еснафски разход е падал изключително върху новопроизведените майстори, за който са внесени една известна сума, наречена *кузи параса*, *кузи ахчеси*, или само *кузия* — купуване агнета, като най-удобни за гощаване вън от града. Кузията е била особен еснафски данък, плащан не само от приставените калфи при записванието им в тефтеря, а също са плащали онези майстори и калфи, които имат право, обаче не са получили още тестир; за тая цел не само, че се е водила особена сметка, но е указван размера, който е бил различен. Напр. в соф. кроячески тефтер от 1829 год. е казано: „показува, що са тестирсизе. що давая козу-параса по гроша: 3“, а в бележката, от същия тефтер, за 1852 год. е казано: „показуваме кои са майсторе тестирсизе да дават на годината заради кузиите по 8:

---

30) Период. Списание LXII. стр. 879.

гроша". Освен кузията новопроизведения требвало да даде и сахан, в когото му са сипвали при еснафските гощявки и те са се числили кѫм еснафския инвентар. Напр., в Соф. бакалски тефтер намираме: „излизна башкалия Такия Илков чирак на Никола Петрунов иг-башията и кузията си да плати гроша: 30 и *сахано* да си донесе". Ако за гощавката не е бивало изразходвано предвидената сума от кузията, то остатѫка се е вписвал като приход на еснафа. За доказателство на това служи указаното в една сметка на Соф. бакалски еснаф от 6 юний 1840 год. постѫпили 40 гроша в полза на касата: „артисаха от кузите от майсторе млади 40 гроша".

Новопроизведените майстори са плащали още един вид майсторско право — наречен *башкалѫк* и то еднаж за винаги — еднократно, в размер от 60—100 гроша.. Напр. в Соф. кроячески тефтер намираме: „26 Октомврий 1833: кехаята Хаджи Ибиш со вси майсторе найдоха мунасип башкалѫко 80: гроша словом осѫмдесет гроша по-доле да не биде ни аспра ни горе". В случай, че новопроизведения майстор не е бил в сѫстояние да заплати определената майсторска такса, то като се е внасяло една част. за останалата му се е давал известен срок и то обикновено до денѫт на еснафския празник. като за порѫчител е бивал неговия майстор. За казаното служи бележката на соф. бак. тефтер от 1824 год.

1824 год. Июнія 20 ден
Спас Ценов чирак излезна Башкалія
да даде гроша 60
теслим 20
още да дава 40
до 3 свти. Кефил цено.

Ако ли пѫк не е могал известна част от определената такса да я изплати, то тя му е бивала опрощавана. За доказателство на това служи бележка в Соф. бак. тевтер от 1817 година.

Излезна башкалия Стоянов чирак Велко 75: гроша
30: теслим
45:
30: теслим
15: тия му простиха.

Майсторските синове—*Оджакоглу* са бивали освобождавани от вноската *кузипараса*, но не и от майсторско право, само с известна привилегия — плащали са половината от определената такса. За това ни свидетелствува протоколното решение на Соф. бакал. еснаф от 1838 год.

1838 м-ц иануарий: 1 ден: „знати се какво се збраха майстори бакали и тако утвѫрдиха от денешен ден ради що излизаят башкали мастори да си дават у еснаф коше ахчеси гроша: 80 и устаали да даваят коше ахчеси по: 40".

На чело на сдружението се е поставяло лице избрано из своята среда, само от майсторите, наречено пжрвомайстор, устабашия и за негови помощници егидбашия, (игитбашия, итбашия), нящо като подпредседател и чауш (разсилен). Но думата устабашия, често се заменявала с игит башия. Пред избора на пжрвомайстора, като, че ли е предшествувал подобно на сегашния водосвят, на призоване Божието благословене над еснафските членове. Напр. в Соф. бакалски тевтер намираме: „Во имя отца и сина и светаго духа амин, господ Бог и пресветая мати Богородица и свети Иерархов Василий велики Глигора Богослова и Ована Златуста да са помошници и покровителници наши руфет бакалски от свако зло дай зачуваят и да ни харижат у занято дар и берекет амин".

За станалия избор на пжрвомайстора, като че се е сжставлявало един вид протокол, дето е бивало констатирвано, сегашната процедура — да има нуждното болшинство, да бжде отбелезано, какво са присжствували всички майстори. В тоя изборен протокол се напомнюват правата и заджлженията на пжрвомайстора и еснафските членове. За доказателство на това служи пжрвия писмен протокол на Соф. бак. еснаф:

„Во лето 1812 м-ц маия 10 ден во име отца и сина и святаго духа амин. Бог милостив и матия Божия да ни е на помош и нам и на вси наши братия православни християне амин. Знати се како се собрахме сви майсторе бакалски еснаф мали и велики и поставихме майстор Ілія да ни е игитбашия и сваки маистор да му се покуруе и да му има послушание и коима излети башкалия да му даде един грош и кои се наортачи и они по грош и от чираци кои уцани по 4 пари на игит башията тако совет увещахме да буде за истина господ Бог да го непосрами амин и кои излезе башкалия да си даде, за башкалжк осумдесет гроша у кутия и кои кому артирише на дюкяно кирия да е кабахатлия и ради тоя кабахат да даде на маисторете петдесет гроша".

Тоя протокол иде да потвжрди демократическия дух при избора на пжрвомайстора, дето се е вземало участие не само велики, а и мали т. е. не само по-заможни, а и от по-долня ржка майсторе, обржщало се е вниманието за нуждното уважение кжм пжрвомайстора от страна на всички еснафски членове; определявали са се размерите на различните такси, които е требало да се сжбират не само за сметка на цялия еснаф, но и за пжрвомайстора. Последното обстоятелство иде да потвжрди, че длжжността на пжрвомайстора не е била почетна — без никакво вжзнаграждение, а напротив — получавал е известна сума от известни такси.

За първомайстор винаги се е избирало лице, което е бивало уважавано и почитано от всички майстори; той е главния ржководител на еснафа; грижи се за добрия вжрвеж на еснафските работи, свиква заседания; решава малки недоразумения; облечен е в власт да налага малки наказания на провинилите се еснафлии; всева мир, сжгласие и поджржа морала между членовете; той е представител на еснафа пред административните, общински и духовни власти, той изпжлнява, сега сжществующата длжжност инспектор-ревизор при преглеждане сметките между членовете. Той е бивал властен да изразходва сума, без предварително разрешение на еснафа. Това е ставало за по-удобно, както и сега се дава пжлномощно на постояното присжтствие да изразходва сума без разрешение. За доказателство на това служи протоколното решение на Соф. бакал. дружество от 1848 год. 2 февруарий, дето е казано „какво майстор „Митоте и накаде нещо да потребе да похарчи“.

Вждворяването вжв власт на пжрвомайстора ни напомня модерните наредби на сегашните сдружения. Както сегашния новоизбран председател приема от предшественика си дружествения печат, ключовете на касата и паричната наличност, сжщо така и пжрвомайстора е получавал тогавашните емблеми — еснафския тефтер и кутия, които са играли сжщата рол, както сега — печата на дружеството и ключовете на касата. За доказателство на тая церемония служи отбелезаното в Соф. бак. тефтер от 1834 г. 5 юний, дето е казано: „че като избрали майстор митрете и издадохме му тефтерю и кутията“.

За предаване паричната наличност служи протоколното решение на сжщия еснаф от 1853 год. 30 януарий, когато бил избран майстор Николчо „на лонджата предадохме му сермия еснафска пари 13 гроша“. Преглеждането и приключването сметките на пжрвомайстора е ставало винаги за един годишен период и то публично, в присжствието на всички майстори, като се е представлявал един вид баланс, дето от едната страна е показан прихода, а от другата разхода.

Приходната част е бивала изложена с всички подробности, като се е означавало не само сумата, но още от кого и за какво, и разходната е била точно представена с означаване сумата на кого, кжде и за какво и по некога, от кое приходно перо е бивала изразходвана. Само за еснафския праздник разхода е бивал вкупом означаван, но има случаи с подробно изложение за разхода.

В ревизионния акт е бивало означавано дали приключването на сметките става с наличност или дефицит.

Напр. в ревизионния акт на Соф. бакалско дружество от 9 май 1833 год. е казано: „артисаха готови пари гроша 73:33 парй“, значи наличност в касата, или в други акт на сѫщото дружество от 10 юний 1839 год. е казано: „остана да дава от всичко хесап гроша: 17:10 парй — значи дефицит.“ В разходите на еснафа сѫ влизали и загубите, когато некой е ощетявал дружествената каса. Напр. в баланса на сѫщото дружество от 1836 год, е посочена загуба 6 гроша и 15 парй за сметката на касата: „6 гроша и 15 парй що изеде Тончо“.

Ако сметките на пѫрвомайстора сѫ в изправност, то, за да бѫде освободен от отговорност за времето, което е управлявал касата, се е правило писмен доклад за неговото освобождение. Такѫв доклад срещаме у соф. бак. еснаф от 30 януари 1834 год., дето при преглеждането на сметките на майстор Вѫлко за изтеклата 1833 год.. в доклада за освобождението му от отговорност е отбелезано: „*излезна вѫлков есап*“.

Мандатѫт на пѫрво-майстора е бивал едногодишен: понекога той се е преизбирал повторно. Денѫт на избора е бивал патронния празник. Института Чауш в всички наши сдружения е равносилен на сегашното понятие *разсилен*. Чаушите сѫ били на разположението на пѫрвомайстора. Щом бѫдат повикани от последния, те требва да преустановат своята работа и се яват при пѫрвомайстора. Длѫжността им е била да сѫобщават на членовете, кога еснафа ще има заседание; сѫбирали са с еснафските кутии нуждните вноски, или други помощи, когато се е явявало нужда да се изискват от целия еснаф, или сѫбиране пари за патронния празник; или да присѫтствуват на погребение на некой член, тем е поверявано и полицейската служба, когато се е наказвал некой провинен член. Чаушите са бивали изборни лица и то неколко лица, които е требвало последователно да изпѫлняват длѫжността си.

За доказателство на това служи протоколното решение на соф. крояческо дружество от 1863 год. месец септември: „Показуваме нія майсторе купно какво поставихме майстор Хитоте игит башія на еснафо за една година да служи майсторите и поставихме Чауш майстор Никола Лазаров чирак“.

В сѫщия тефтер от 1829 г. се показват петима чауши: Ангелко стая чауш, по него Николчо чауш, Анко стана чауш, по него стана Веселин чауш, по него стана Иован чауш“. Срока за чаушлѫка е бил обикновено един месец т. е. за през един месец време той стои на разположение на пѫрвомайстора за извѫршване еснафски работи. В Соф. бак. тефтер има указание за тридесет дни (един месец) чаушлѫк. „1845 год. м-ц март 3 ден: „да е чауш: 30:

дена". Но има указания, дето тоя срок е бил три и шест месеца. Напр. в Соф. кроячески тефтер срещаме за 1849 г. „Чауша поставихме за три месеца измет" или в 1865 априлия 23 де: турихме чауш Божила за 6 месеца да се преслуша у майсторите еснаф терзиски".

Чаушин не е можал да бѫде този майстор, който е бивал избиран за пѫрвомайстор, понеже последните не можело да се понижават. Винаги се избирали млади майстори и повечето без теетир. Напр. в една бележка на Соф. кроячески тефтер от 1826 год. е казано: ще чинат чаушлѫк тестирсѫзете на ново".

Ако чаушлѫка не е в вид на наказание, можел е да бѫде изкупен с пари в полза на еснафската каса.

Чаушите не са получавали никакво вѫзнаграждение, тяхната служба е била безплатна. По некога им е давана незначителна сума, която е служила за почерпване. За подобно нещо срещаме в Соф. бак. тефтер, дето на 4 май 1814 год. е показано в разход двайсет (20) пари дадени на чауша за почерпване, когато еснафа бил извикан на лонджа (сѫбрание). По-кѫсно, обаче, се срещат данни, дето чаушите са получавали заплата, напр. в Соф. кроячески тефтер намираме „1875 Іулія: 10: поставихме чауш майстора Манол Трѫнката за една цела година с заплата 3: бели меджидиета — гр. (63)".

Пазител на еснафския портофейл и инвентар.

Вѫв всички наши еснафски сдружения у избрания пѫрвомайстор са се сѫхранявали, освен еснафския тефтер и кутия, но още записите (темесуците) на известни длѫжници кѫм еснафа, обаче сѫществуват сдружения, дето тая длѫжност — пазител на еснафския портофейл, заедно с инвентара, ако е имал — е била отделна — самостоятелна, не се е сѫсредоточавала в рѫцете на пѫрвомайстора, а се е поверявала на друго лице, не само почетно, но и имотно. За доказателство на тоя нов институт може да послужи протоколното решение на Соф. бакалски еснаф от 1853 год. „1853 лето да се знае какво поставихме Дойчина метовлия на еснафските пари от да ги тражи и темесуците у Дойчина оставяме аманет темесуците мехурлия и така майсторе заповедаха и за истина така е уверно". За вѫпросната 1853 год. за пѫрвомайстор на еснафа е бил Николчо, обаче портофейла еснафски не е бил оставен у него, а у Дойчина. С това протоколно решение не само са били дадени на сѫхранение у пазителя, но и един вид пѫлномощно, да вземат всички мерки за запазване еснафската каса от загуба, ако бѫде дружествения портофейл застрашаван от неакуратността на некои членове кѫм касата.

Това пълномощно в протокола е изразено с думите: „От да ги тражи".

От съобщеното може да се заключи, че в оная още епоха ръководителите на сдруженията при своите земания и давания са се отнасяли с подобающата сериозност там, дето се е изисквало да бъдат дружествените интереси запазени, с една дума съзнавали са голямата морална отговорност пред едно колективно тело. Ето защо, те са изпълнявали всички изисквания на търговските наредби, да не стане некое опущение от формална страна, когато бъдат принудени да се обръщат към съдилищата, затова те са употребявали записи *мехурлия*, т. е. редовни и снабдени с съответната, според сегашното понятие, „гербова марка".

Ако еснафа е имал дружествен инвентар, както бакалския еснаф, то и той не е оставян у първомайстора, а у пазител. За уверение на това служи подробния опис на Соф. бакалски дружествен инвентар, който в 1858 година е възлизал на:

1) Шейсет три (63) саханета.
2) Петнайсет (15) пияти.
3) Шейсет (60) лъжици.
4) Една синия бакърена на тяжест 4 оки и 100 драма.
5) Два (2) казана.
6) Един сажек.
7) Един хаван.
8) Три (3) кепчета.
9) Едно буре (което бере 160 оки).
10) Едно бъчве.
11) Един ковчек (сандък).

И в протоколното решение е казано: „Тия шеове оставяме у майстор Дойчина дай чува имането еснафски да ги чува". Те не били оставени у първомайстора за въпросната година Петкоте, а у друго лице. Когато портофейла е преминувал в друго избрано от еснафа лице, то и в тоя случай се е протоколирвало, какво даденото за съхранение се е получило обратно в изправност и се е посочвало лице, комуто се поверява да пази дружествения имот. За доказателство на това може да послужи следното: „показуваме нія еснаф бакалски какво пріимахме от майстор Дойчина епитруп есапо бакър и темесуци от илело до аспра и предаваме на майстор Стоянчо Цветков на 1863 лето". За въпросната година първомайстор на бакалския еснаф е бил Ангелко Стоянов, а инвентара и портофейла се предава на друго лице — Стоянчо Цветков. От своя страна, новоизбрания пазител е давал нуждната разписка, чрез която се удостоверява, че е приел предадения му дружествен имот. За доказателство на това служи следното у Соф. бакалски тевтер: „1863 лето февруарія 2 ден показувам аз долуподписани как прiимам еснафски аманет бакѫр и темесуци" — Стоянчо Цветков.

Обаче за по-голема ясност може да служи следното: 1866 лето февруарии 2-ий ден: София. Еснаф бакалский, как предадохме на г-н Георгія Спасевич (Калимера) бакал (curi) от говеждий пазар; сичкыитъ еснафски бакѫр и темесуци.

Показвамъ азъ Георгій Спасевичъ (калимера), който днесъ са наричамъ Епитропъ на еснафътъ ны; чинимъ Беянъ въ тая кондика; колко еснафский шеове прiимахъ старыйтъ еснафскый епитропъ Стоянчо Цветковичь напримеръ; ето що прiимахъ оу менъ; — неколко темесуци; които на доле единъ по единъ ще обява по именомъ; и бакърътъ еснафскый; сѫще то и за него ще обява колко е парчета".

Длѫжността пазител е била изборна и почетна.

Сѫдебно-административен сѫвет.

Според фермана от 1773 година, освен споменатите, е имало още сѫдебно-административен сѫвет, в който Шейхѫт — „Яху-баба" бива винаги председател, а за членове, които винаги се избират по вишегласие, могат да влизат: 1) старейшините на всеки един еснаф, които носят название „Кетходи" (кехаи); 2) егид-башиите и заместниците на егид-башиите. Всичките тия избрани от еснафа лица и шейхѫт, който по право и традиция носи името на основателя на еснафското брасство „Ахи-баба", сѫставляват сѫдебно-административен сѫвет на еснафите. С тоя ферман е била гарантирана автономността на сѫвета, за да не могат местните власти да се месат в техните решения от еснафски характер, и са бивали валидни и законни, като са се привеждали в изпѫлнение посредством еснафската полицейска стража — *еснаф чаушлари*. Обаче в случай на нужда, еснафския сѫвет е можел да прибегне кѫм помощта на властта: войводите, сердарите, забитите и пр.

Според един турски документ, пазен в соф. народна библиотека от 17 столетие, следов. писан преди издаването на вѫпросния ферман, по онова време в гр. София е имало шейсет един (61) еснафа; и ако всеки един еснаф по един старея, сѫгласно точка пѫрва и по един егидбиция, сѫгласно точка втора от фермана, би избрал, то би се образувал един сѫвет с многобройни членове; а като е знайно, че турската адмистративност и до днешен ден се отличава с своята простота, то е недопустимо сѫвет с такѫв многоброен сѫстав.

В рѫкописния тефтер № 3 стр. 91 от 1661 год. (1073 от егита). пазен в соф. народна библиотека, е вписан един сѫдебно-мириатски акт, издаден от софийския кадия, дето споменува, че за егид-башия на всички софийски еснафи бил избран некои си турчин по име Ибрахим, по занятие бояджия (ехли тайфай бояджиян) и избора му бил утвърден от местните власти и от софийския бейлер-бей.

Според тоя документ, освен обикновените егид-башии, които е имал всеки един еснаф, е имало друг егид-башия, избран не от един, а от всички еснафи, следователно Егид-башия с по-висок ранг. В некои и други запазени писмени паметници, тоя с по-висок ранг егид-башия се е замествал с думата *ага* или кехая. За доказателство на това може да послужи протоколното решение от 1823 година декември 8 на Соф. бакал. еснаф: „Лето 1823, м-цъ декември 8 денъ: знати се кога *агата* тури Киръ-Георгия пазаръ-башия у бекиръ пашино време“. А за избора на първомайстора на соф. кроячески еснаф за 1834 година в протокола е казано: „знати са какво намираха мунасипъ сасъ *кехаята* заедно и майсторите заедно поставиха майсторъ Панчоте игитъ-башия“

Тъй като шейхът, председателя на съдебно-административния съвет, по право и по традиция носи името на основателя на еснафското братство „Ахи-баба“, той е най-върховната власт в еснафството, или според сегашните понятия — висшия контрол. За подобно нещо може да послужи извлечението от един турски документ, където се споменува, че некой си Шех Мустафа Кадри, като дошел от Цариград в гр. Варна, тамошния абаджийски еснаф му поднесъл прошение за назначаване на *Кехая*, той съгласно с тариката (установения ред или обичай) на неговия праотец Ех-Евран-Вели и съгласно царския ферман и закон назначил на казания еснаф един кехая. Той се подписал „потомец на Ех-Евран-Вели“. 31)

Подобно лице, облечено с власт по еснафски работи е идвало в гр. Видин — 1850 год. и за неговото посрещане дошли първомайсторите от Лом, Берковица, Вратца. 22)

От приведените писмени документи се изтъква, че имената „Ахи-баба“ и кехая-ага, не само са различни, но и о различен ранг. Ахи-баба в еснафството е най-висшия ранг един вид председател на съюза на занаятчийските сдружения, върховен началник на всички майстори и еснафи в Турската империя; а кехаята—агата—с по-долен ранг, са играли ролята на негови заместници — помощници. От приведени документ на Шех Мустафа Карди, явствува, че той дошел о Цариград в гр. Варна, следов. седалището на Ахи-баба било турската столица — Цариград; а седалищата на кехаит в съответните центрове на провинцията. Тия две длъжност са се поверявали само на турци, но не и на българи, а з

---

31) Периодическо списание LXV стр. 429

32) Д. Маринов. Жива Старинна книга IV

кахаи-аги в провинцията са били изключително уста-башиите на турския табашки еснаф, понеже съществува предание, че Мохамед по професия бил табак, следов., табашкия еснаф се е ползувал с един вид привилегии между другите еснафи. Даже недоразумението между два еснафа е било предоставяно на устабашията на табашкия еснаф.[33]) да го решава. Кехаята е бил представител и ходатай не само на един, а на неколко еснафа пред властта; от една страна като официално лице, и от друга като мюсюлманин, той е имал доста голяма власт: той наказвал сам направо, дори имал право да затвори некому дюкяна, без да отговаря пред него. Че кехаята е бил изключително мюсюлманин и че е стоял по-високо от обикновените майстори, ни свидетелствуват разни протоколни решения на Соф. крояческа еснаф, 1820 год. 23 април: „събраха се майсторите (лонджа) при *Ахмеда кехаята...* или протокола на същия еснаф от 1833 година 26 октомври. „кехаята хаджи Ибишъ со вси майстори, найдоха мунасип..:

Кехайовата длъжност на софийския терзийски еснаф е бивала почетна, без никакво възнаграждение и до живот [34]). Обаче в една сметка съществуват писменни данни, също така черпени от турски източници, чрез които се доказва, че учредяването на съдебно-админастративен съвет за еснафството е станало не преди, а след издаването на фермана от 1773 год.

За доказателство на това може да послужи оплакването на софийските соколари Стойко *Кюрчи*, Михаил *Терзи*, Вълю *Текеджи*, Ангел *Везчи*, Матей *Куюмджи* против софийския градски воевода, който по неизвестни за тях причини си позволил с насилия и принуждения, наравно с другата рая да вардят нощно време, понеже те притежават царски берат, с който били освободени от тия задължения. За това те дали своето оплакване против това нареждане на воеводата, на кадията, като представили и нуждните берати за техното освобождение. Кадията разгледал делото и издал решение, с което отменил заповедта на воеводата [5]).

Макар характера на спора, да не е бил от чисто еснафски характер, но за всеки случай те, като занаятчии, принадлежащи в известни еснафи, би трябвало да се отнесат до кехаята, понеже някои го приемат за втори институт в еснафството — представител и ходатай не само на един, а на неколко еснафи.[36])

Да приемем, че тоя спор нема еснафски характер, затова се отнесъл до кадията. Обаче ние разполагаме с други

---

33) Атанас Илиев. Старо Загорски окръг 1885 год.
34) Собствена книга на Соф. крояческа еснаф стр. 78
35) Известия на историческото дружество. книга I, стр. 80 и 81
36) Споменна книга на Соф. крояческа еснаф. стр. 24.

писменни документи и от турски източник, все около тая дата, имено от 1615 год. дето станалия спор между два еснафа: *железарски и налбантски* било също представен за разрешение на кадията [37]). Естествено е, че ако е имало в това време сѫдебно-административен сѫвет, то делото требвало е да се гледа от него, а не от кадията. Затова, според нашите проучвания по тоя вѫпрос, Ахи-баба, кехая-ага се явяват на сцената на нашето еснафство, само след издаването фермана от 1773 година. Пратениците на еснафите от братството Ахи-Евран-Вели, чийто смѫртни останки са пазени в особен мавзолей — теке, които са пристигнали в Цариград за измолване вѫзобновяването на старите традициони наредби на еснафството, не са били друго нещо, освен дирвиши, като се е целило с тоя ферман, да се намери прехрана на некои и други инвалиди турци. И тоя, тѫй да се каже, *дервишки данжк* е сѫставлявал едно доходно перо. Напр. в Соф. кроячески еснаф от 1815 година 8 октомври, намирам: „да се знае кога резахме хош гелдия едната писахме на този тевтер имената со сички маисторе“. Сбора на майсторите, вѫрху които е бил разхвѫрлен тоя данжк наречен „хош гелдия (добредощелица) е вѫзлизал на 3,470 гр. от 77 души и най-голямата вноска е била „*110 гроша, а наймалката три и зола*“. И като се вземе пред вид, че ако само от терзийския еснаф е достигнала една внушителна сума, то можем да си представим, колко ще да е била заедно и с другите еснафи, които по онова време са сѫставлявали едно порядѫчно число. Затова и те от време на време се правили един вид „инспекция“ — сѫбиране парични суми, както е било случая в Видин 1850 година или в Варна 1866 година, понеже в запазените до сега еснафски тевтери не всека година е отбелезан данжка за „хош-гелдия-та“, та следза, че той се е сѫбирал периодически.

Според писмените бележки в тефтерите на Софийските кроячи и бакали се констатирва, че те сж плащали една известна сума за хош-гелдията, която е била разхвѫрляна помежду еснафските членове. Обаче, в некои наши градове, напр. Габрово, тоя, тѫй да се каже, данжк е бивал сѫбиран изключително от табашкия еснаф, а не както е било в София и от терзии и бакали, при всичко, че в гр. Габраво, по онова време са сѫществували и други занаяти, напр. ковачи, чехлари, грѫнчари и пр. За забелезване е, че не само другите, но и табашкия еснаф в Габрово е бил в рѫцете на бѫлгарите. Вѫпросната сума е сѫбирал един турчин от гр. Тѫрново (Габрово е било административно под Тѫрново), наречен „баба̀“. Тоя баба̀ за прѫв пѫт е идвал за сѫбирането на данжка преди 1810 г., т. е. по-рано от идването на русите

---

37) Известие на истор. дружество. книга I, срт 112—113.

в Тжрново, Габрово; значи устния разказ, сжобщен мен от табак, на когото бащата и дедото му сж били тоже табаци, спада с времето от издаването на фермана — 1773 год. Той е сжбирал пари само от самостоятелни майстори от табашкия еснàф и този, който не му е плащал „бабàта", му е затварял дюкяна. На неколко пжти членовете на табашкия еснаф сж бивали безспокоявани от тоя бабà, и с издаването на *Хати-Шерифа*, който бил преведен от гржцки в гр Габрово от Калиста Лука Сопотненица и прегледан от Неофита Рилски, печатан в Букурещ през 1841 год., неговото сжджржание е било твжрде добре известно на габровци, дето в осмата част стр. 24 се говори, че на всеко место правителството е представено в три вида: 1) Раздаване на правосждие чрез сждиите. 2) Сжхраняване на тишината и спокойствието и 3) данжко-сжбиратели. Пред вид, че според издадения Хати-Шериф, всички сж равни пред законите и че „бабàта" не е правителство да сжбира данжци, то се явила една депутация, начело на известния Никола Стефанов Сапунов, от името на табашкия еснаф, пред тжрновския мютесерифин и за винаги суспендирали правото на „бабàта" да сжбира данжк от габровския табашки еснаф.

Сжбирателни центрове — лонджа.

Сжбирателните центрове, които са служили на еснафските членове за размена на мисли от чисто еснафски характер, като напр. избор на пжрвомайстор, преглеждане еснафски сметки, записване и уславяне чираци и калфи, разглеждане и разрешаване спорове и недоразумения между членовете, определяне известни такси и пр. — в всички наши еснафски сдружения тия центрове носят наименование „лонджа". Лонджа се е свиквала обикновено в неделен или празничен ден и то винаги след цжрковния отпуск. По некога те са ставали или в собствени стаи на еснафа, или у некоя крждчма и пр., сжщо така и времето за сжбирането е било различно. Винаги направените разходи в лонджата, които сж се сжстоели вжв вид на почерпване на ракия или вино, са бивали в тяжест на еснафската каса. За доказателство на това, напр. може да послужи еснафския разход в една сметка на бакалския еснаф от 1815 г., дето е указано, че били похарчили два (2) гроша, когато имало лонджа на Петковден; а в друга една сметка от 1847 г. било похарчено за ракия пет (5) гроша, тоже на лонджата. Обаче, сжществуват случаи, дето изразходваната сума за лонджата е бивала внушителна, ако на нея е присжтствувало некое вжншно високопоставено лице, напр. баш-агата. За подобен случай срещаме в бакалското дружество, дето в една сметка от 1815 г. е представен дружествен разход от седем (7) гроша за лонджата, на която присжтствувал „баш-агата“, дето в негова чест, като високопоставено лице, което е удостоило с присжтствието си техното сжбрание, са били направени и повече разходи.

Патронния еснафски празник и неговото отпразднуване.

Общ традиционен обичай е, щото всеко едно от нашите еснафски сдружения да има некой светия за свой защитник — патрон. Денжт на тоя светия е сжщевременно и празник на еснафа.

В некои запазени еснафски тефтери, още от началото му е бивал отбелезан еснафския патрон, с сжответното молебствие за закрила и даване щастие на еснафските членове.

За подобно нещо ни напомнява отбелезаното в началото на Соф. бакалски тефтер дето се споменува какво: „свети Иерархов Василия велики, Григори Богослов и Ована Златоуста да са помощници и покровителници наши руфет бакалски от свако зло дай зачуват и да ни харижат у занаято дар и берекет амин“. Празнуването на патронния празник у всички наши еснафски сдружения е ставало по един и сжщи начин, един вид шаблонно. Неколко дни преди праздника са се сжбирали пари от всеки един самостоятелен майстор, без разлика на вера и народност. Освен тая, тжй да се каже, „патронна такса“, майсторите от бжлгарска народност са давали още восжк, от когото се приготовляват свещи, нуждни за праздника. От сжбраните пари биват изразходвани за жито приготвено: 1) за срещу праздника, 2) за в денжт на праздника и 3) за раздаване коливо на следующия ден на праздника — спомен за умрелите еснафски майстори. Срещу праздника от приготвеното жито се туря в малки чинийки (пияти) и направено с разни украшения от горе се поднася на всеки един майстор, с което му се известява да присжтствува на дружествения праздник. Винаги пред праздника е имало вечерня — служба „пети-хлебие“ в цжрквата, дето са присжтствували майстори, калфи и чираци. В самия ден на празника е имало литургия, откупена специално за еснафа и е бивала извжршвана от архиерей—владиката (ако е имало в града), придружен с неколко свещеника.

На литургията са се споменували всички живи майстори за *здравие*. След черковния отпуск се е раздавало жито на присжтствующите, а еснафските членове, на чело с пжрвомайстора, са отивали в дома му, дето е ставало водосвет и пак се е раздавало жито на членовете. След това се е слагала трапеза — един вид гощавка, с нуждното пиене. Всичко това е бивало приготвено по разпорежданeто на пжрвомайстора, разбира се, за сметка на еснафа. Гощаването и пиенето е проджлжавало целия ден — едни идат, други отиват. На следния ден са отивали пак на черква, дето е имало парастас — спомен за умрелите майстори и пак се е раздавало жито.

Ако в еснафа, освен бжлгари, е имало, и не християни — турци, евреи, то поканването на последните (турци и евреи) за праздника не е ставало с жито, както с християните, а чрез шекер от леблибии (лахут-шекер). На всеки един майстор от нехристиянските народности, в една особена кисийка, направена от тжнко вало, се турят неколко зжрна от тоя лахутен-шекер и при поднасянието му са бивали предавани поздравленията от пжрвомайстора на еснафа, като се е успомнявал да почете с присжтствието си еснафския праздник. Както турците, тжй и евреите не са идвали в черква заедно с бжлгарите. Обаче на традициония водосвет у пжрвомайстора сж присжтствували освен бжлгарите, още евреите, но не и турците.

Друг един традиционен обичай е било правенето един вид *дружествен излет*, придружен с ядене, пиене, вжобще веселби и то само от еснафските членове. Излета е ставал в некоя подходяща местност или монастир, като се е гледало той да се пада между два праздника, както е случая Света Троица и Св.-Дух.

При тия излети се взимало вино и музика (разбира се според тогавашното сжстояние на музиката). За доказателство на това може да послужи указания еснафски разход в Соф. бакалски еснаф от 1838 год, дето изрично се споменува, че било заплатено на коларя, който е возил бжчвата с вино от града до местото на излета, сжщо и за направения разход на музикантите (цигуларите). Ето и самата забележка: „вино, арабаджия, кеманежи за зяфето 32 гроша“. Еснафския излет е ставал в по-вечето случаи от сжбраните пари на взетите кузии, но се е случвало по некога, че тая сума не е била достатжчна за дружествения излет, а за допжлнение е требвало да се дотжкми, може би, в вид на пожертвуване, или разхвжрляне от страна на майсторите.

За доказателство на това служи бележката у софийския бакалски еснаф от 1839 година. „1839 иуни 3 на монастиро що дадоха майсторе, що се сжбрани 401 гроша и 20 пари“, а били изразходвани по-вече пари, имено 577 гроша и 20 пари за които свидетелствува бележка от споменатия тевтер: „на иуни 3 ден идохме на Св. Богородица (Драгалевския монастир) еснафски Георги игит-баши харч 577 гроша и 20 пари“. Според представената сметка по тоя излет, имало е приход от майсторе 401 гр. и 20 пари, а направения разход вжзлиза на 577 гроша и 20 пари, явява се една разлика от 176 гроша, и понеже тая разлика не била изплатена от членовете, тя е останала за сметка на еснафа, следов, счита се изплатена от еснафската каса. И действително, намираме, за вжпросната година, дето тжй да се каже, като оправдателен документ при разхода за вѫпросния дефицит от 176 гроша изрично да е казано: „не дали човеци еснав дал“.

В тия дружествени излети са участвували не само майсторите, но калфи и чираци, а това иде да подчертае колегиалния живот, който е сѫществувал между тогавашните членове, като, че са били от едно и сѫщо семейство, как майсторите са имали бащински грижи към своите чираци — бѫдящи другари и за нуждното почитание и уважение на чираците кѫм своите майстори — бащи.

Как са постѫпвали нашите занаятчии при разхвѫрлянето и сѫбирането на данѫците.

В тоя отдел, вѫз основа на веществени паметници, ще се сѫобщи, макар и на кратко, как нашите занаятчии, в една много отдалечена епоха, са постѫпвали при разхвѫрлянето и сѫбирането на правителствените данѫци, как тогавашните рѫководящи крѫгове, макар и инородци, са прибегвали до сѫдействието им, като са потѫрсвали тяхното ценно сѫтрудничество.

От всички подвластни на турците народи в Европа, нашия народ най-много е почувствувал тежестта на това иго; нашите сѫседи: сѫрби, черно-горци, гѫрци и ромѫни, макар и подвластни, но тяхното *иго* бе *цвете* в сравнение с нашето. Бѫлгарския народ, заел централно място на Балканския полуостров, понесе всичката тяжест от турското иго вѫрху своите плещи, и няма да бѫде присилено ако се изтѫкне, че ако на местото на бѫлгарския народ бе поставен в такива несгодни условия — под двойно робство — друг некой народ, то е вѫпрос да ли той щеше да сѫществува; напротив, нашия народ, не само, че запази своята физиономия, но стана и фактор на Балканския полуостров. Представителите на бѫлгарския народ, в лицето на неговите занаятчии, са били изоставени, изключително на своята собственна сѫдба; те са разчитвали само с своите средства да отстраняват, по-вѫзможност, тяжестите, които им е поставило не само политическото, а и духовното иго.

Като легални членове на дѫржавата, те са си служили и с легални средства, и като са сѫзнавали, че по силата на обстоятелствата те не са бивали винаги в сѫстояние да *намалят данѫчните тяжести, затова в техни рѫце е било да бѫдѫт те равномерно разпределени,* като са изхождали от становището, че колкото и да бѫдат тежки данѫците, ако бѫдат справедливо разхвѫрлени, според силата на данѫкоплатеца, то те по-лесно се понасят.

Като как са постѫпвали занаятчиите, ще се сѫобщи от данните, които са черпени от един тефтер от махлата Баш-Чешме в гр. София от 1814 год. В тоя тефтер е отбелезвано, в вид на протоколни решения, не само годината, месецѫт и датата, а сѫщо целта на сѫбранието и взетата окончателна резолюция по известен вѫпрос. За голямо сѫжаление, липсват в тия исторически протоколи, мненията и мислите, които са бивали разменявани; но това е обяснимо, понеже в характера на нашите занаятчии е лежало предимно *работа*, а не *приказки*.

Държавния — правителствен данѫк в Турската империя се е означавал с думата *вергии*, или както е отбелезано в тефтеря *вѐргия*[38]); той е бивал определяван изцело от централната власт, като е определяно и колко всеки един вилаят е длѫжен да плати.

Така пѫк определения изцело данѫк е бивал от страна на местната власт разхвѫрлян на махали.

Че разхвѫлянието на данѫците на махали е ставало от вилаята т. е. местната власт, а не от централната, ни служи следната бележка в тевтера: „лето 1823, месец ферфария :8: ден. Знати са какво се збраха башчешмени махалци та резаха вергия що излезне от вилаетски тефтер“. За доказателство пѫк, че местната власт от своя страна е разхвѫрляла правителствения данѫк по махали, служат следните отбелезвания в тефтера от 1844 год. 25 април: „Знати са какво резахме вергия Гергевска от двайсе хиляди що ни прати коджабашията“, или в бележката от 1845 г. 20 декемврий: „Митровска вергия от двайсет хиляди паднава се 1488 гроша и 20 пари“.

Сѫобщението за разхвѫрления данѫк на махали от местната власт не е ставало направо, а посредством особен институт, който в финансово отношение играе ролята на сегашния финансов началник, наречен *коджабашия*. Разхвѫрлянето на данѫците е ставало по онова време, в известни месеци през годината, именно по Георгйов-ден или Димитров-ден: затова и вергията се наричала Георгйовска или Димитровска; напр. от 1736 год. 14 май е казано: „и що беше останало от Митровската вергия и що резахме Гергйовската вергия“.

Щом бѫдат уведомени махалците за искания от тяхната махла данѫк, те са се сѫбирали по тоя случай и като сѫбирателен пункт, не само тогава, а сѫщо и дори сега у нас, служи махленската кръчма. За доказателство на това може да послужи следното кратко решение от 1816 год. 3 март: „да се знае кога се собрахме махленци Баш чешмели у *Коцевата механа* та порезахме по Стефчовите тефтери“. Случавало се е понекога, исканите данѫци по своите размери да са се считали тежки и това незадоволствие се е отбелезвало с протоколно решение, което е служило като един вид писмен протест. Подобен писмен отбелезан протест против тежките данъци намираме още в 1814 год. 8 юни, дето изрично е казано: „да се знае кога резахме *големата вергия*".

---

[38]) Споменатия тевтер от 1814 год. се намира в Бѫлгарската академия.

Отначало данъците са бивали, тъй да се каже, поносими; но с време те сѫ бивали увеличавани и тежки за данъкоплатците, та техното негодувание не се е ограничавало с едно отбелезване в протокола на своя писмен протест, а по-някога се е изразявало в един вид по-внушителен протест — *в бунтуване*, и в такива случаи, когато могат да се появат нежелателни сцени, то и началството в лицето на коджабашията, с един вид писмено предписание се е обрѫщал към данъкоплатците, за избегването на подобни конфликти. За доказателство на това може да послужи следната молба на коджабашията:

1858. Ноември 4. Софія.

Баш чешме махалеси
почтени махалци
да режете яание параси
секиму спроти хало
и казги да не буните
днес да се соберете
да ги разрежете че ги иска
пашата сега по-скоро
четери хиляди и девет
стотин и четерисе и седем
и зола 4947 : 30

Разхвърлянето на данъците между данъкоплатците е ставало в една обширна демократическа форма — присѫтствували са всички, при лична, очна сравнителна преценка за пояснение тежестта на данъците; немало никакъв ограничен ценз, не се е обрѫщало внимание на социалното положение, всички сѫ били с еднакви права. За доказателство на това, може да послужи протоколното решение от 1822 год. 12 юний: „знато се що резахме вергия баш чешмели *мали и гулеми* махалци. Израза *мало и велико* е равносилно на еднакви права при обсѫждане на въпроси от обществен характер. Тая демократическа форма при разпределението на данъците, да участвуват всички данъкоплатци, е била спазена до края на 1864 год. Обаче от 1-и януарий 1865 год. тая демократическа форма е била видоизменена не от самите данъкоплатци, а от централната власт и то така, щото демократическия дух, при разхвърлянето на данъците е бил спазен, а само формата видоизменена: вместо да участвуват всички данъкоплатци при разхвърлянето на искания правителствен данък, на които числото по некога е достигало над сто (100) души, то по нарежданего на централната власт, данъкоплатците са избирали из своята среда определен брой лица, на които, им бивало предоставяно правото, само те да разпределят искания данжк. Изборните лица са били разделени на две категории: *мухтари* и *ази*. Числото на мухтарите е бивало винаги за всека една махла двама, когато на азите е бивало променчиво и то най-малко осем (8) и най-много дванайсет (12) души. За доказателство на това ще преведем протоколното решение от 1865 год. 1-и януарий: „знати се какво днеска иска цару честити по укюматското решение. 2. мухтари и. 12. ази от махла Баш Чешме".

Мандата на азите и мухтарите е бивал само за една година, значи за всека една финансова година се е правило избор за лицата, на които им е предоставяно разхвжрлянето на данжците. За доказателство на това служат протоколните решения от 21 март 1867 год. За мухтари били избрани Димитжр Попов *бакал* и Митар *мутавчи*,

а за ази: Пейчо бакал
„ Стамен колар
„ Никола бакал
„ Хаджи Иованчо терзи
„ Геоше такач
„ Георги механджи
„ Петрун бакал
„ Георги тутунджи
„ Кола абаджи
„ Младен куюмджи
„ Андон шекерджи
„ Михал талкаджи,

когато за следнята 1868 год. април 17, били избрани за мухтари Киро Кюркчи и Хито терзи, а за ази: Петжр Самарджи, Димитжр Крщстов чухла, Стоица Куюмджи, Димитжр поп Антов, Ангелко абаджи, Такия Петрев бакал, Тодорин абаджи, Андон Иванов кюрчи и Исая терзи.

Че лицата за мухтари и ази са бивали избирани от страна на данжкоплатците, а не назначавани от властта, ни свидетелствува едно протоколно решение от 1868 год. „Баш Чешма махла показуваме ния махалци кои човеци поставихме мухтари и ази".

За предоставяне разхвжрлянето на данжците само на избраните лица — мухтари и ази, ни свидетелствува протоколното решение от 1870 год. 1-и март: „да се знае какво резахме беделят на бахчешма махла". Тоя протокол е скрепен само с подписите на мухтарите и азите.

Това нововедение при разхвжрлянето на данжците от 1865 г. е обяснимо, защото по онова време за управител на Дунавския вилает, в който се включаваше и гр. София, бе оставен известния у нас турски реформатор — Митхад Паша.

Данжчни книжки.

Преди да се почне разхвжрлянето и сжбирането на данжците, е ставало предварително приготовление на *партидите = данжчните книжки*, дето пжрво се е означавало името и занятието на данжкоплатеца, когото улицата и номера на кжщата са били замествани с думата „махла“ и под името е бивало отбелезано размера на данжка.

Ето един образец от данжчните книжки в 1814 г. 25 април.

Кито такеджи	Иован абаджи	Млажо дулгер	Мано чизмежи
18:гроша	13:20	9	4.

В некои партиди освен името, занятието на данжкоплатеца, е бивал означаван не само размера на данжки, но и наименованието му т. е дали данжка е за *занятие*, наречен *тичарат* и означаван в партидната книга с буква *Т*, или *военен данжк — беден* с буквата *Б* или за *недвижими имоти — Емляк* — означаван с буквата *Е*.

Ето образци, дето сж посочени в данжчните книги, име и занята с вида на данжка и размера му.

Младен Стамен куюмджии	Манол доргамачія	Михалчко терзія
Та 30:	Т 15:	Т 7:20
Б 30:	Б 35:	
Е 37:24	50	
97:24		

Значи, вжвеждането на данжчните книги у нас не е нещо ново. Когато при разхвжрлянето на искания данжк между данжкоплатците, не е можал де бжде покрит от един пжт, то се е правило допжлнително разхвжрляне, но не по извество сжотношение — не на всички данжкоплатци, а само на известни лица, които са били в по-добро материално сжстояние т. е, можели са да понасят оше от данжчния товар. За доказателство на това може да послужи разхвжрляния данжк *от 1814 год. Юния 8 ден.*

Кито такеджи	Цветко симичи	Иован чухла
47:	27:24	23:4
07:28	02: 4	
54:28	30:28	

При разхвжрлянето на данжците се забелезва една тенденция да бждат обложени с по-голем данжк чужденците — дошле в махалате от други градове. Напр. в едно протоколно решение от 19 юний 1819 год. е поставено да се вземат от *Иля Кюстендилица 68 гр. и 20 пари*, а на некой си

Стефан селенин, който живеел у Мартин Папукчията да се вземат *50* гроша, според направената справка в данжчните книжки на махленци за въпросната година 1819. Най-големия размер на данжка е бил *37* гроша. В партидата на самия Мартин Папукчията е отбелезано, че той требва да заплати за *1818 год.* *8* гроша. За въпросната 1819 год. партидата на Мартина Папукчията не съществува вече — значи или се е поминал или изселил, така и споменатия Стефан идва да живее у него; би следвало, щото дошлия Стефан да бъде обложен с същия данжк, както и Мартин, а то се забелезва едно значително повишение на данжка.

Случвало се е, че след разхвърлянето на данжка, некои от данжкоплатците да се е поминал, или да отиде в странство — избега, то техния предвиден данжк се е разхвърлял между останалите данжкоплатци. За живите избегали данжкоплатци се е водила отделна сметка — специално за недобори — наречен *бакийски тефтер*, и когато са се връщали е бивало изисквана определената сума. Когато недобора е достигал една внушителна сума, а той е немал възможност да я изплати изведнаж, тогава е ставало едно спогаждане и то с участието на всички данжкоплатци. За доказателство на това служи протоколното решение на 14 януарий 1825 год.: *„какво удумахме махалци мало и големо сас Миркоте Ткачо: 50 гроша за бакия“*. Въпросния Марко Такача е отсътствувал — бил е в чужбина, дошъл си е и махленци го държат отговорен за неговите недобори. Вследствие на това е станало споразумение за определената недоборна сума. Когато, напротив, след разхвърлянето на данжка и вписването в партидната книга, данжкоплатеца е умирал, преди да се изделжи, то предвидения данжк на умрелия е бивал унищожаван от неговата партида и разхвърлян между останалите живи съмахленци, но и това опрощаване е ставало с особено решение. За доказателство служи решението от 14 януарий 1825 год., дето били *„спаднали 30 гроша от деда Стефан що умре“*.

Ако некой от данжкоплатците е бивал болен и немал възможност да плати данжка си, или бирника не е искал да го безспокои, то за извинение на това, в партидата му е отбелязано *„болен“*. Напротив, ако некой е избегвал и не се знае неговото местожителство, в партидата му е отбелязано отгоре *„бега“*. Когато отсътствува и ще се върне обратно, то над партидата му стои думата *„да лещи“*.

За да не се отложи заседанието т. е. да участвуват всички данжкоплатци, било при разхвърлянето на данжците, или преглеждане на сметките, или друго нещо, то присътствующите са получавали един вид възнаграждение — плащало се е за заседанието. Възнаграждението на присътствующите е било в тяжест на данжкопкатците и то се е състояло, според тогавашните условия, *не в пари, а в почерпване* и винаги с протоколно решение е означавано и размера на вѫзнаграждението. Напр. в протокола от 1836 год. 14 май е отбелязано: „Манчо бирджи плати махалски масрав що са харчили 11 гроша и 20 пари“.

Сѫбирането на данѫците се е вѫзлагало на специално лице, наречен *бирчия* — бирник. Дейността на бирника не е бивала почетна, а плащана, и размера на неговата заплата е бивал в зависимост от големината на искания данѫк. Тя е била в процент и то 10 на сто. Заплатата на бирника винаги се е прибавяла кѫм искания данѫк и е бивала сѫбирана заедно с него.

Бирниците са били изборни лица и от техната среда — *занаятчии*. За доказателство на това служи протоколното решение от 3 март 1816 г.: „кога се сбрахме махалци Баш-чешмели у Коцевата механа, та турихме Стойце *Дюлгерина* да ни е бирджия“.

Бирниците са избирани за срок от една година, но некога те сѫ бивали преизбирани.

Избора на бирника, както и предаването от страна на новоизбрания бирник, се е сѫпровождало с един вид церемония — в предаването на тефтера, което е равносилно с обличането на власт, дадена от данѫкоплатците, да сѫбира определен данѫк. За уверение служи протоколното решение от 26 май 1836 год.: „показуеме ние махалци Баш-чешмели какво предаваме на Мончете бирджия от митете заминуе на Ионченте тефтеро“.

Винаги промената на бирника е сѫпроводена с преглеждане на сметките му; случвало се е, че бирника или е дѫлжел или обратно. За всичко са се дѫржали и сѫответните протоколи. Напр. в 1819 год. 19 юлий е казано: от хесап има да зима бирджията от махла 42 гр. и 15 пари“, или напротив, когато той е бивал длѫжен, напр. 1823 г. 8 февруарий „23 гроша имаме по-вече у Костите бирджия“. Вѫобще, всички задѫлжения от стария бирник са преминували кѫм новия; той е поемал грижата сѫответната сума да изплати или сѫбере. За това ни служи протокола при смената на бирника Ангелко с Илчоте от 28 юли 1838 година. „Ангелко остана борчлия на махлата що е зел, тия да дава Ангелко на Илчоте да ги дава минава на него да ги види“.

За своята длѫжност, че ще я изпѫлняват точно и че нема да направят злоупотребление, с което да се нанесе ощетение на данѫкоплатците, бирниците сѫ давали *лична гаранция*. За доказателство на това служи протокола от 1854 год. 17 ноември, дето на майстор Паун, който бил избран за бирник, майстор Киро Кюркчи му е бил порѫчител, в споменатия протокол е казано: „Стаему кефил за какво неще да заян нищо у махлата“.

Независимо от честността на бирника, независимо от личната гаранция, данѫкоплатците са поставяли над бирника още един вид контролна комисия, която да наблюдава неговите действия. Контролната комисия е означена с думата „надзиратели". За уверение на горното служи протокола от 1849 г. 20 май: „цанихме Пауна Махалски за година да сѫбира вергия, назирателе на Пауна малебаши кюрчи Иован, абаджи Кола, абаджи Панчо, кюрчи Киро, Петар бакал, Ангелко механджи." Когато бирниците по една или друга причина са изгубвали доверието на своите избиратели, то те са бивали отстранявани и тяхната недобросѫвест е бивала отбелязвана в послужният им списѫк — тефтеря. За лансираната мисѫл служи протокола от 1816 г. 3 март: „да се знае кога се сбрахме махалци Баш-чешмели у Коцевата механа, та хесапихме Стефчовите тефтери от елиза до хилядо, всичкото му прехесапихме и *изпѫдихме го* из бирджилико". Случвало се е, че некой данѫкоплатец не е искал доброволно да изплати определения нему данѫк; тогава неговото сѫбиране е ставало *насилствено* и то не от бирника или властта, а от тия, които сѫ определили данѫка; подобно нещо се случило сѫс Стефана, който бил кираджия у Мартина. Вѫпросния Стефан отказал доброволно да плати на бирника предвидения данѫк от 50 гроша. Бирника сѫобщава на махленци и те вкупом извѫршват екзекуцията и исканата сума от 50 гроша предали на бирника, като се е сѫставило за тоя случай и сѫответния акт. Ето сѫдѫржанието на тоя акт: „От Стефан што е у Мартин Папукчията кираджията зеха му махалци пари: гроша 50 и дадоха ги махалци на бирджията". Значи червените листове (в случая явяването на бирника) и екзекуцията при сѫбирането на данѫците е било още преди сто години вѫведено у нас. Сѫбраните пари от бирника сѫ се предавали на друг по-висш институт — *коджабашията.*

В рѫкописния тефтер № $^{120}/_{7}$ от 1684 година (1095 год. от егира), пазен в Софийската народна библиотека, има един сѫдебен акт, издаден от кадията на София, с който акт се твѫрди, че заможни шивачи от гр. София през туй време биле Грую Терзията и Михаил Сѫрмаджията, и че тези двама сѫстоятелни и видни терзи баши, били *избрани* от Софийското раятско население за *коджабашии* на гр. София, с цел да сѫбират от раята в гр. София и околноста му царската давнина (харач). За констатиране и утвѫрдяване избора за коджабашилѫка в София, бил издаден царски акт. От тоя запазен писмен документ се констатирва, че коджабашията е бивал избрано лице и от из занаятчийската среда, понеже избраните лица са занаятчии; също така за неговия избор и за утвѫрдяването му се е издавал и надлежния царски акт; та като се вземат в внимание трудните условия при ония обстоятелства за издаването на царски акт, то може с сигурност да се предположи, че избора му не е бил за една година, а до живот. Длжността му е бивала плащана и в тяжест на цялия град—дето е живяло раятско население и всяка една махала е понасяла известна част от неговата заплата. За доказателство на това, може да служи протокола от 1859 год. 7 февруарий, дето се споменува за *хако* от 1801 год. на коджабашията.

Под думата *хако* трябва да се разбира цялата заплата, която е требвало да се разхвърля; ако се приеме противното, само за една махла, то ще е премного за ония времена; тжй като в София освен махалата Баш-Чешме, е имало още Кури-Чешме, Капано, Сунчуро и пр.

Коджабашията по отношение на финансовите операции е играл ролята на финансов началник кжм данакоплатците. Напр., в един протокол от 1836 год. е казано: „показуваме що имаме да даваме на коджабашията, що ни сака от махалата“, а по отношение на бирника, той е играл рол на негово началство. В едно предписание до махленци от 1839 год. се казва: „и да се видите есапо с бирджията и ако има некои нещо да прифаща да покаже и я да знам“.

Културна и професионална дейност на нашите занаятчии.

Благодарение сждействието на нашите занаятчии в материално и морално отношение, можаха пионерите на нашето вжзраждние, не само благополучно да разрешат черковния вжпрос, но и учебно — вжзпитателното дело бе поставено на добри основи.

Макар по-видимо да се показва, че преимуществено тая поджржка да е клонела по-вече кжм черквата, но те са изхождали от становището, че черквата не само ще послужи като сжединително звено, но още ще сжздаде и закриля училището. Затова винаги в черковния двор е бивало училището; след черковния дискос за сбиране парична помощ е вжрвел и дискоса за училището; управите на всичките черкви и училища са били в ржцете на занаятчиите: те са служили като цимент да се циментира колективния ум на бжлгарския народ в най-тежките и мрачни времена.

Пак благодарение на инициативата от страна на занаятчиите, ние можахме да се сдобием с метох в Цариград, дето още в 1840 год. е имало 24 бжлгарски сдружения и когато Габровския пжрвомайстор абаджия Никола Ефтимов Сапунов, бащата на Св. Миларов, се е явил пред патриарха, като пжлномощник за сжграждането на бжлгарската черква в Цариград, патриарха е обжрнал внимание на Сапунова, какво пжлномощието му трябвало да бжде подпечатено с *еснавски мехури*, а не с тжрговски подписи, защото *ихтибаря* е на еснафите, *еснафа не умира, не се изгубва*, а търговците днес ги има, утре ги няма[39]). Всеки път патриарха е изпращал поздрав на еснафите. Заслужава да се отбележи отрадния факт, че Цариградските български еснафи били готови да броят шестстотин (600) хиляди гроша в онова време, само за местото на своя народна черква. Тоя български метох в столицата на тогавашната обширна отоманска империя, послужи, не само като парламент за изказване вжжделените мисли на българския народ, но светилник за духовното ни и просветително дело.

Всеки един, който е посещавал нашите монастири, ще да е забележил, че много от монастирските стаи, сж правени или доизкарвани от еснафите; има указания за правене не само на черкви, а и монастири. Даже катедралната черква в София, „Св. Неделя", за сжграждането ѝ сж прибегнали до помоща на еснафите. В една нейна кондика, сега прибрана в Соф. Народен музей под № 54, софийските български еснафи през 1853 год., които били на брой двадесет и един (21), за сжграждането дали 71,135 гроша, от които само механджийския еснаф е дал 33,250 гроша помощ.

Дейността на нашите еснафи не се ограничавала, само в Богоугоднитѣ заведения, а се е простирала и в учебното дело. В Солунската бжлгарска черква се намира споменик от 1817 год.на терзийския Дебрански еснаф, дето е указано, че еснафа се е грижил за разпространяване на учението, като поддържал ученици[40]). Също така са се разходвали суми за вжздигане и поддържане на училища[41]). Предвиждали са като приход за училището от спогодбите между занаятчиите или са подарявали остатжка от сжбраните суми за еснафския праздник[42]). Имало е случаи, дето еснафите са се застжпвали за запазване училищната автономия и са защищавали учителите от произвола и каприза на местните власти[43]); [44]).

Също така еснафите са давали лични и парични гаранции за освобождаването не само на отделни лица, а и за населението[45]). В времето на Унията се поднесе оня прочут протест, подписан от 750 души майстори, сжбрани от 42 български града на Узунджовския панаир[46]).

Нашите занаятчии освен за общото народно дело са промислявали и за развитието и усжвжршенството на своята професионална подготовка, като са реформирвали и направлявали своето производство сжгласно духжт на времето и техниката. Например, кроячите — те са преминали в неколко фази на усжвжршенствуване —от начало на абаджии, мантаджии, дюз-терзии, панталонджии; сжщо и с обущарите, които изместиха папукчиите, чехларите, модерните кожари — старите табаци; простото гржнчарство с модерното и пр.

---

[39] Дневник на Н. Ев. Сапунов. Период. списание XI стр 59—72

[40] С. Б. М. Книга III стр. 65—68.

[41] История на учебното дело в Бжлгария, стр. 144—845.

[42] История на Габровското училище стр. 118.

[43] Юбилейния сборник на Габровската—Априловска Гимназия.

[44] Спомени от моето учителствуване в Прилеп. С. Б. М. книга XX стр. 32.

[45] Описание на Татар-Пазар. кааза стр. 52.

[46] Т. Бурмов. Гржцко-бжлгарските распри. Периодич. списание XXIII—XXIV стр. 621—133.

Преди и след 1870 година най-вече срещаме бжлгарски младежи от Габрово, Стара-Загора, Калофер и пр., пржснати по разни градове в Западна Европа за запознаване с модерното производство на сжвременната техника, например по кожарството в Париж, Прага, по бояджийството и свещарството в Прага, Виена и пр.

Пжрвото бжлгарско изложение в Цариград.

Благодарение предприемчивия бжлгарски дух, и нашата бжлгарка в оная епоха не е искала да остане назад в развитието и модернизирането на своето домашно-ржчно производство, и достатжчно са били уверени нашите бжлгарки в своето домашно производство, щото по инциативата на сжществующите, в разни части на нашето отечество, женски дружества, се е сжстояло и пжрвото бжлгарско изложение в Цариград. Изложението се е намирало под защитата и закрилата на новосжзданения бжлгарски институт — Екзархията; предметите са били изложени в двете зали на метоха при бжлгарската цжрква в Фенер. Изложението е било отворено на 29 юний 1873 година. Водосвета за тая цел бил извжршен от Негово Блаженство, пжрвия бжлгарски Екзарх, Антим I, с сждействието на Охридския митрополит, по-после Пловдивски, Натанаил, Пелагонийския Евстатий, при стечението на многоброен народ. След водосвета изложението е било лично отворено от Негово Блаженство, с една кратка, но назидателна реч. В речта си Екзарха е посочил произходящите добрини за всеки народ, който се предава на обработване на индустрията, изкуството и художеството, като е похвалил народа за неговите старания, които полага за усжвжршенствуване на местната индустрия, и казал, че Бжлгарската черква, при това народно тжржество, не може да бжде хладнокржвна, затова тя благославя всеко благонамерно предприятие, *„което работи с любов и сжгласие за просвещение на народа"*. На свржшване своята реч, Негово Блаженство е казал: „нека изложените предмети в царската столица покажат труда на бжлгарското трудолюбие, на бжлгарския вкус, на бжлгарския едвам начинающ напреджк [47]), тжй като метоха на бжлгарския народ е Витлеем, в който се роди и блесна творческата и

---

47) Вестник „Право" (в Цариград) бр. 16, 17, 18 от 1873 година.

кзждивающа искра, която извади из хаоса едно изчезвающе леме, в случая, дето в неговите ясли беха изложени за пѫрви ѫт официално предмети от бѫлгарското дребно производтво, Негово Блаженство е искал да уподоби пѫтующата звезда, оято водеше мѫдреците от исток, за да посочи де е младееца, като с това искаше да каже, че могуществения фактор а Балканския Полуостров си остава бѫлгарския народ и че критата народна енергия, проявена в сгодни условия, би изѫршила преврат и в стопанско отношение. Още по-вече той еше не само горд, но и прав да каже тия думи, понеже *т всички християнски народи на Балканския Полуостров, пѫрво ѫлгарите са, които направиха едно народно изложение, макар ѫседните нам народи да беха с десетки години по-рано от нас фициално признати за отделни народности и освободени.*

След Екзарха, на това тѫржество е дѫржал реч нашия народен деец и учител — Петко Р. Славейков. Той е изтѫкнал голямото значение на нашата бѫлгарка, като другарка и домакиня, а сѫщо така и нейното значение в обществено и стопанско отношение. Значи, още по онова време е бил разрешен и вѫпроса за еминципацията на бѫлгарката официално.

Изложените тѫнки и хубави чисти вѫлнени платове за облекло или чорапи, превлекли вниманието на официалните крѫгове, и се е почнало в по-широк размер техното употребление не само от паши, везири, а и от султани.

Кооперативното дело и еснафите.

Сложило се е убеждението, че известни наредби и институти от стопански и икономически характер, макар и в зародиша си, не са сѫществували в нашето отечество, а са дошле от ѫн. Причината за това е, че ние много малко интерес проявяваме кѫм миналото на нашия народ, на нашата страна, и без голема пресиленост може да се каже, че ние сме, може би, единствения народ, който не е взел поука от своята народна история. Така е и с кооперативното дело у нас. В печата, както и в публични конгреси се изказват думи, че кооперативното дело сѫществува от десетина години у нас, че и то е дошло, тѫй да се каже, от Западна Европа. Обаче, от запазените у нас веществени паметници, явствува, че преди да бѫдат родени корифеите на кооперативното дело в Европа, в Бѫлгария, напротив, не само, че е имало многобройни разнообразни кооперации, но те са имали такива наредби и институти, които и до сега липсват в нашите сегашни кооперации.

Понеже, преди освобождението ни, като фактори, в културно, стопанско, икономическо и тѫрговско отношение, беха нашите еснафски сдружения, за това в живота и дейността им ще требва да се потжрси появата, развоя и организацията и на кооперативното дело у нас.

Историческата рол, която нашите сдружения изиграха преди освобождението, се джлжи на техния традиционен сговор и сжгласие; когато материалните средства са играли второстепена рол, те напжлно са сжзнавали, че за повдигането на нашия народ в стопанско и икономическо отношение, не е само капитала, който играе главна и сжществена рол, а на пжрво место стоят: знанието, умението и организацията в производството — сжществуват ли тия елементи, капитала е техна последица и кредитните институти се явяват на сцената. Значи принципи и условия, които лежат като гранитни основи на сжвремените кооперации. Ще бжде излишно да се разглеждат разните видове кооперации, били те потребителни, производителни или кредитни, достатжчно е, че всички тия видове кооперации, в лицето на еснафските сдружения, са сжществували у нас в една отдалечена епоха.

Посочихме по преди причината, по която не могат да сжществуват писменни документи по еснафството по-рано от края на 18-то столетие. Като най-стар за сега е тефтера на Соф. бакалско дружество от 1812 година; по отношение на кооперативното дело в него намираме, че разни продукти, необходими за кооператорите, са бивали доставени от еснафа; напр. в една сметка от 1812 год. е отбелезано, че при купуването на *масло* за членовете е било платено 25 гроша от еснафската каса. В друга една сметка от 1814 год. е купувано *орис* и недостигнала известна сума, която сжщо била изплатена от кооперативната каса, имено *„от ориса що доплатихме 10 гроша“*. А при купуването на друг един артикул — *имено риба*, вижда се, както и до сега е обичай у нас, при сключването на известна тжрговска сделка, да става и почерпване, и ако е било от страна на еснафа, то и направените разноски по това почерпване са бивали в тяжест на еснафа; и действително, в една равносметка от 1814 год., когато доставели за членовете риба, било дадено за сметка на еснафа *„за пиене 32 пари“*. През 1819 год. доставили *мед* за еснафа, и неговото изплащане е станало пак от общата каса, дето е споменато *„48 гроша и 26 пари за медо“*. Когато некой артикул се е много консумирвал, напр. *сирене*, то и неговата доставка е бивала в големо количество и при разпределението му между членовете е оставал излишжк, който е бивал един вид приход за всички членове и получената стойност в пари е постжпвала в общата еснафска каса. За доказателство на това ни служи една сметка от 20 май 1836 год., дето е казано: *„от сиренето ортарма 30 гроша“*. При доставянето на друг един артикул, имено смокини, които били купени от некой си Хаджи Стоил на 16 септемврий 1836 година, в равносметката е казано: *„Изплатихме на Хаджи Стоила за смоквите 40 гроша“*.

Понекога, за доставянето на некои артикули, например масло, яйца и пр., както и до днешен ден се практикува, сѫбирач е ходил от село на село да ангажирва или сѫбира известни продукти; подобно нещо срещаме у соф. бакалски еснаф, дето още в 1814 година е бивало сѫбирано по селата *масло* и направените разходи са бивали в тяжест на целата кооперация; за подобен случай намираме в тефтера следната от 1812 година бележка: „*Куга брахме масло на зопчията харч 2 гроша и 20 пари*“.

При купуването на известна стока за еснафа, понекога се е случвало, че последния не е разполагал сѫс свободни пари; тогава за сметка на еснафа се е издавала *полица* и както е прието и сега, всичко по разходите на издадената полица, да бѫде в тяжест на издателя, и тогава още тия разходи са бивали за сметка на еснафа. За доказателство на това ни служи една равносметка от 1812 год., дето, като било изплатено за сметка на еснафа *25 гроша за масло*, платено било още *10 пари за темесуку*. Значи издаването на полици за сметка на кооперацията е било отдавна развито у нас.

По тефтера на Соф. бакали се срещат данни, по които ясно се констатирва, че в касата на еснафа е имало и *чужди пари*; обаче дали тия пари са вземени под лихва, когато еснафа за доставяне на свои продукти не е имал достатѫчно пари, или са били вложени в еснафската каса, неможе да се определи. Обаче сѫществуват данни, че еснафите, за свои нужди, са вземали под лихва пари и то от черковно-училищната каса. В книгата „Материал по историята на нашето вѫзраждане за гр. Шумен“ от Ил. Г. Блѫсков стр. 49—50, намираме, че (7) седем еснафа са взели взаимно-образно 97000 гроша; от това следва, че *кооперативната каса е служила и за приемане на чужди влогове*; и то не само от учреждения, както е случая в гр. Шумен, а може би и от частни лица; напр., в едно протоколно решение на софийския бакалски еснаф от 1823 година е казано: „*че всички що си платихи башкалако тия си пари дадоха заради Хаджи Абдула що беше узели еснафски та ги платихме*“.

В една сметка от 1825 година на сѫщия еснаф има отбелезано дванайсет (12) пѫти да е дадено на *хекимата за файда* и целия сбор на лихвите за вѫпросната година вѫзлиза на *369* гроша, и чак в 1832 година е било дадено за лихва *150* гроша. По-нататѫк нема никакви указания по тая сметка, понеже разходното перо по лихвата не само че се намалява, но и не сѫществува; това сведочи, че вѫпросната сума е била или изплатена или изтеглена. Вѫпроса за даване лихва, разгледан от каквото и да е становище, иде да подчертае, че еснафа е извршвал тѫрговски операции за сметка на еснафските членове.

Не само в отдалечено време, а и по настоящем при липса на пощенски записи или други институти, изплащането е ставало в удобни за носене монети — именно в злато. Ето защо, и при изплащането на известни артикули, купени за сметка на целия еснаф, понекога е ставало нужда, щото това изплащане да става в златни монети; а в повечето случаи сжбраните пари от еснафските членове са бивали медни или сребжрни, та за техното превржщане е последвало, както и в настояще време, *ажио*, известна разлика, която е бивала в тяжест на еснафската каса. За това ни служи показаната загуба в равносметката от 1835 година, дето се спеменува „*за сарафските пари зиян гроша 76*". От това следва, че купуването на продукти нуждни за кооператорите е ставало не само за сметка на целия еснаф, а и техното изплащане се е извжршвало чрез общата еснафска каса.

За доставянето на необходимите продукти за еснафа са сжществували особени институти, на които е била вжзложена тая задача.

Според характера на потребителните продукти, употребявани от кооператорите, и сжответните институти са имали различно устройство. Например, в бакалското сдружение, дето се употребяват многобройни и разнообразни продукти, за тая цел е имало отделен институт, с строго определена задача, наречен *Пазар-башия*. Пазар-башията е бивал, тжй да се каже, в оставка бивши бакалин, който е притежавал не само знание и познание на разни видове бакалски стоки, но е бил и компетентото вещо, лице, при определението на всеки един артикул. В неговите обязаности е влизало, когато некой донесе известна стока за еснафа, той пжрво ще я прегледа, ще направи един вид анализ за нейната доброкачественост, и след като се констатира, че е доброкачествена, той ще я пазари, ще определи цената на всеки един артикул, след това ще направи разпределението ѝ и то така, щото нито един кооператор да не остане без продукти.

Положението, което е заемал пазар-башията в еснафа бивало по-друго от колкото на пжрвомайстора. Затова ни свидетелствуват некои и други протоколни решения от бакалския тефтер, дето при избора на пжрвомайстора, има изрично отбелезано в протокола за неговото присжтствие, следователно била му е отдавана особена чест. За доказателство на това може да послужи протокола от 15 юлий 1827 година дето е казано: „знати са какво са збрахме еснафско и Пазар-башията та найдохме мунасип турихме игитбашия майстор Мицето". Или пжк за вземане окончателно решение по некои вжпроси, които са се докоснували не само до еснафа, а и до неговото положение. Например, в протокола от 1 януарий 1838 година е казано: „Знати се какво се збраха майсторе бакали и така утвердиха, от денешен ден ради що излизат башкали майстори да си дават у еснаф коше ахчеси: гроша: 80 и устаоли да дават коше ахчеси по: 40 на пазар-башията да дават гроша: 5 а на игит башията да деват гроша: 1. Пазар-баши Османага така погоди".

Длжжността Пазар-башия е плащана и то от два източника: пжрвия по постжпления в вид на такса по 5 гроша на всеки новопроизведен майстор. И за тая цел се е водила особена партида наречена пазар-башийска. За доказателство на това служи една сметка в бакалския тефтер от 1823 год., дето е отбелезано, че еснафа за своя сметка изтеглил пари от вжпросната сума: *„изпиха от пазар-башийските пари 19 пари“*. Освен поменатата такса, пазар-башията е получавал и заплата, която е бивала в тяжест на еснафа без разлика на народност; за това ни свидетелствува бележка на бакалския тефтер, дето се споменува, че заплатата на пазар-башията *мала пешкиш* била разхвжрлена между бжлгарските, турските и еврейските бакали и то така: бжлгарите платили 192 гроша и 14 пари, турците — 96 гроша и 7 пари, а евреите — 50 гроша.

Дали пазар-башията е бивал изборно лице от страна на еснафа, както е бивало с пжрвомайстора, или е назначаван от другиго, не може да се констатира с положителност. В една бележка от 1823 година 8 декемврий в бакалския тевтер е казано: *„Знити са кога агата тури Кир Георгия пазар-башия у Бекир пашино време“*. От тая бележка се констатирва, че той е бивал натрапван. Пазар-башията е бивал не само от бжлгарска народност, а и от друга.

Когато напротив потребляемите артикули не са разнообразни и многобройни, както е случая с бакалите, а напротив еднородни и ограничени, например при гайтанджиите, бояджиите, абаджиите, обущарите и пр., тогава покупателния институт е имал друга организация. Тая задача се е вжзлагала на пжрвомайстора, който с други още лица от еснафа, извжршва сделката за сметка на еснафа. Това ни подтвжрдява сжгласителното на гайтанджийския еснаф в гр. Габрово от 1835 година и допжлнително от 1860 година[48]), дето изрично е споменато: „че никому не е позволено да купува синило или да определя цената на синилото, която е донесена в града, преди синилото да бжде, *прегледано от пжрвомайстора с сждействието на още 2—3 души от еснафа и определ цената му и след като се уговори за цената му да се съобщи на всеки майстор и синилото да бжде разпределено според нуждите им; обаче, в случай само на излишжк от стоката, е дозволено всеки един да си купи, колкото иска и ако некои си осмелва да купи синило без да има еснафа известие за това, се наказва с 5 оки*

---

48) Kalpaktschieff St. Die zünfte Bulgariens ins 19 Zahrhunderte. 51, 53, 57.

восжк за черквата, сжщо така, ако би синилото да бжде купено за еснафо и купувача иска по високи цени се наказва двойно".

В закона за бояджийския еснаф в гр. Панагюрище, в 7 те точки е казано: „Куга докара некои тжрговец бояджийска стока, никой от майсторите не може сепилжк да я пазари, освен като се одредят неколцина от еснафа".

В нашето отечество преди освобождението са сжществували и кооперативни магазини, които продаваха сурови материали само за членовете на еснафа, както бе случая с кооперативния магазин на обущарите (кундураджиите) в гр. Габрово; тжй сжщо е имало кооперативен магазин в Жеравна и др.. Сжобщените веществени доказателства за сжществуването и организацията на потребителните кооперации у нас са достатжчни да ни дадат една представа; сжщо ще бжде излишно да се посочва производителния кооперативен характер на нашите стари еснафи — ще бжде достатжчно да се изтжкне, че снабдяването на един или неколко тжрговци с грамадно количество стока, напр. аба от Сливен или Жеравна, гайтан от Габрово или Калофер, чулове и други мутафчийски стоки от Панагюрище и Копривщица за техни панаири, напр. Узунджовски, Неврокопски, Пиротски и пр., не е можло да се извжрши, ако нашите еснафи не са имали и производителен кооперативен характер.

Кредитни кооперации.

Еснафските каси са изиграли рол на *взаимно-спомагателен институт*, и тоя даден капитал между кооператорите е достигал до значителни размери. Например: „1838 ноември 1 зде записуем како видяха майсторе хисапа на протомайсторжт Никола Сафтов ще придава на майсторете за 10 месеци: 9378 гроша тюмюлюци (заеми на еснафски членове) танета 33. 1,424 гроша вересии от башкалжци нови и вети 335 гроша вересии вехти 880 гроша и 20 пари масраф 1,926 гроша и 15 пари сухи пари[49])". В тефтера на *абаджийския еснаф в Жеравна от 1842 год.* в една равносметка, намираме, че били раздадени на еснафските членове, *пари еснафски* 17,943 гроша и 17 пари, а Соф. бакалски еснаф бил раздал в 1861 година на 15 свои члена сумата 10,465 гроша, а в 1876 година раздадената сума била 28,995 гроша между 21 кооператора; и ако се земе в внимание само за София, дето, според един документ от 1615 година, е имало *61* еснафски сдружения, то техните еснафски каси, за онова време, са сжджржали един внушителен капитал, който е представлявал значителна кредитна величина. И за доказателство може да послужи, горепоменатата кондика от черквата Св. Неделя в София,

---

49) В. Александров, сп. „Икон. дружество" IX (1905 год.) стр. 7.

дето само кржчмарския еснаф е дал помощ 33,325 гроша, то можем да си представим, с какжв капитал той е разполагал, за да може да отдели в вид на помощ една внушителна сума, не само за това време, а и за сега.

За образуването капитала на взаимно-спомагателната каса, нашите еснафски сдружения са си служили с различни средства и то: 1) от *членски вноски*, които са бивали различни според положението, което членовете са заемали в еснафа; най-много са внасяли майсторите, след тех калфите, и най-малко чираците, напр. в устава на папукчийския (обущарския и купчийския (манифактурджийския) еснафи в гр. Копривщица от 1838 год. в пжрвата точка е казано: „*майсторите давали по пара на неделята в кутията, а калфите по двайсет пари на годината, а чираците по 10 пари*“.

2. От такси вземани от лица, които са купували стока, както е случая с абаджиите в Жеравна, дето в точка 5-та на техния тефтер е казано: „и от шосафир мющерии от яморлук по 10 пари ще се зема за фкотиета и от други продажби и коповане ще има приличното си да зема чаушу за фкотиета“.

3. От внесените такси за майсторско право, наречено башкалжк, 4. от глоби, 5. от спогодби, 6. от преглеждане сметки между еснафските членове, 7. от сжбиране пари по имените дни на членовете, 8. от лихва на раздадените пари между членовете и пр. За добиване на тия парични средства, или се е вписвало в самите еснафски устав, или е вземано известно протоколно решение. Напр. както бе в абаджийския устав в Жеравна от 1822 година или в Соф. бакалско дружество, дето в техния устав от 1812 година 10 май е казано: „и кои излези башкалжк да си даде за башкалжк осумдесет гроша у кутия и кои кому артише на дюкана кирия да е кабахатлия и ради тоя кабахат да даде на майсторите педесет гроша“. По тоя устав е било определено, че всеки един, който става самостоятелен майстор, е длжжен да внесе в дружествената каса по 80 гроша, и ако би да се провини когато наддаде наема за един вече зает дюкян, определената глоба от това нарушение на сумата педесет гроша е отивала пак в еснафската каса, или както, в случая, е олицетворен с думата *майсторе*. Или когато един майстор услови некой недоседел до срока калфа, сжщо се е глобявал и глобата е отивала в еснафската каса. За това ни свидетелствува точка 2-ра от Копрившкия устав, дето е казано: „ако един майстор прибере некой недоседел калфа да даде 25 гроша в кутията“.

В други случаи са джржели само протоколно решение, както е случая за преглеждане сметките между два еснафски членове.

Това преглеждане се е извжршвало от страна на пжрвомайстора. обаче получената такса е била в полза на еснафската каса. За уверение на това служи протоколното решение на Соф. бакалско дружество от 10 фев. 1847 год.: „и некои дукян кога ще се хесапи без игит-башия да се не хесапи и у кутия по 5 гроша да зима дека иде на хесап“.

За увеличение фонда на касата са бивали сѫщо постѫпленията от имениците на еснафските членове, които са се сѫстояли в това, че всеки един именик е давал по-известно количество вино или ракия, като са ги обрѫщали в пари и са постѫпвали, като общ дружествен приход. За доказателство служи една сметка в Соф. бак. тефтер от 1847 год. дето е казано: „На Петров ден збрах у Кутия от ракия 10 гроша, от Ивановци 8 гроша, от Георгевци 14 гроша“.

Като приход на касата е служила и глобата, която е бивала налагана на членовете за некое нарушение и глобата или е бивала определена в самия устав, както бе случая с наддаване за зданието, или за прибиране на некой недоседел чирак, или размерите на глобата са бивали различни, в зависимост от характера на нарушението. Напр., в една сметка от 1832 год. 1 февруари на Соф. бак. дружество е постѫпило в дружествената каса като приход от *Митото за кабахат 2 гр. и 20 пари;* от Митрето *4 гроша и 20 пари;* от Стоянчето *5 гроша;* от Георгия *7 гроша* и 20 пари и от Маното *10 гроша.*

Макар и да не е сѫществувал, по законодателен ред, закон за празниците — за бѫлгарските еснафи е бил не само вѫведен, но и строго изпѫлняван, и нарушителите на тоя закон са се глобявали и прихода е бивал за общата каса. За казаното служи една сметка от 1846 год. дето фигурират, като приход на касата в бакалския еснаф 17 гроша и 20 пари от седем души, за дето отворили дюкяните си на Арахангелов ден. Сѫщо така са бивали парично глобявани нарушителите за неизпѫлнение на некои еснафски решения, напр. за правене един вид дружествен излет, то и в тоя случай, паричната глоба е постѫпвала в общата каса, както е било в Соф. бакалски еснаф на 1847 год. кѫдето сѫ били взели „по 7 гроша и 20 пари от Коцете на Сунгуро и от Митото на Баня Баши защо не иде на монастир“.

Като общо постѫпление се е считал прихода от *примирителния арбитражен сѫд,* който е сѫществувал в всички наши сдружения. За доказателство на това служи една бележка в Соф. бак. тефтер от 1840 год., дето се споменува, че станало спогаждане между *Гека и Йована* и заплатили по 15 гроша всеко един. След това помирителния сѫд дѫржал протоколно решение и предвидел сумата от 50 гроша за повторно нарушение. Ето самото решение:

„Геко и Иован погодиха се при майсторе и кой повтори да предстоят на майсторете гроша 50 у кутия“.

И паричните глоби, получавани при погазването — уронването еснафското достойнство, са постжпвали в полза на общата каса. За това ни свидетелствува една сметка на споменатия еснаф от 1847 год., дето е посочено като приход на касата 16 гроша от некой си „Игнат защото се бил карал с Панчоте“. За усилване на касата е служила продажбата от излишжка на восжк, за правене свещи за патрония празник, сжбран в натура от членовете. Напр. в една сметка на бак. еснаф от 1847 г. се намира, като приход на касата „77 гроша от восжк що беше артисал от свещите“. При доставяне на некои потребителни артикули, напр. сирене, масло, риба, смокини и пр., които сж бивали разпределявани между членовете, в случай на излишжк от стоката, е постжпвал в общата каса. За доказателство служи една сметка в Соф. бак. еснаф от 20 май 1836 год. дето е казано: „от сиренето артарма 30 гроша“.

Друг един доходен източник за усилване на касата е бил *лихвата*, която се е получавала от раздадените пари. В една сметка на Соф. бакалски еснаф от 1858 г, е указано, като приход на касата 1012 гроша и 20 пари от *файда*. Размера на лихвата в нашите стари сдружения е бивал различен и много по-нисжк в сравнение с раздадените пари от частни лица. Напр. лихвения процент в бакалското сдружение през 1838 г. е бил „7 пари на гроша“ т. е. 17½%, когато в 1850 год., с едно протоколно решение, размера е бил „*по аспра и половина файда*“ на един грош за един месец или 17%, а от началото на 1860 г. лихвата е била 10%.

Спестовна каса и спестовни книжки.

Калфи и чираци са давали от спестените си пари на своите майстори, като са получавали един вид *спестовни книжки*, която функция е играл еснафския тефтер, дето е бивало отбелезвано, не само внесената спестена сума, но даже името на вносителя и кому е дадена. За изказаната мисжл може да послужи следния случай в соф. бак. еснаф от 1824 год.. дето майстор *Панчо* условил у себе си *Яначкото* и последния вложил у майстора си своите спестени пари: „*Яначко има пари у Панчето 400 гроша, така казаха при сви майстори*“. Били са толкова предвидливи, че в случай на некои нещастия, да не би спестените пари на вносителя да бждат изгубени, то е сжществувало положение. че освен личната гаранция, която се е вземала за подобни сжмнителни случаи, вземала се е още и парична гаранция, която се е влагала в еснафската каса като един вид залог. За потвжрждение на това може да ни послужат бележките от 1824 год. в бакалския тефтер: „Цветко цанет у Неноте за година за гроша *130* има пари негови у Неноте гроша 300 и майсторите кажат защо е ортак та е маразлия и ако излезе марази Кефил Велко, Кола Петар и дават у кутия по 20 гроша секи“. Или пояснено: некой си Цветко бил условен в майстор Неноте с 130 гроша годишна заплата, обаче Цветко дал на майстора си Неноте своите спестени парй 300 гроша. Но майсторите, като взели в внимание, че майсторѫт Неноте е сѫдружник, а при сѫдружничеството може да стане некоя катастрофа, то в случай на нещастие поискало трима души порѫчители, именно Велко, Кола и Петр, но не се задоволили с личната гаранция, а внесли още и тримата по двайсет гроша, която била внесена в дружествената каса.

Извадките на споменатите по-горе писменни документи идат най-категорично да потвѫрдат, че макар и в друга форма, в нашите еснафски сдружения са сѫществували не само спестовни каси, а и спестовни книжки, следоват. и това нововѫведение не е дошло вчера от вѫн, а е сѫществувало в една много отдалечена епоха.

Освен тия видове кооперации, у нас са сѫществували още и чисто занаятчийски, каквито са задругите по обработване на земята, градинарите, жетварите, сѫщо и скотовѫдни — овчарите и пр.

И ако беше се проучила основно характера на нашето дребно производство, щеше да се натѫкне всеки на фактите, че в нашето отечество отдавна са сѫществували твѫрди, яки и солидни кооперативни основи и достатѫчно бе да се изгради вѫрху тех модерното здание на кооператизма, като се украси вѫншно с разни орнаменти, а вѫтре мобилира, сѫгласно духа на времето.

От приведените писмени документи се изтѫква може би и малко пресилено, какво **отечеството на коперативното дело не е Западна Европа, а България,** и ще требва да не го компрометираме, а напротив — уякчим, развием и усѫвѫршенствуваме за щастие и благоденствие на нашия многострадален народ.

СѪДѪРЖАНИЕ

стр.
место предговор 3
анаятчийски сдружения в Бѫлгария от Римско време . 5
сторически документи за развоя на нашето производство 6
изантийското влияние вѫрху нашето занаятчийство . . 7
окументи за различието на Бѫлгарските занаятчийски сдружения от Западно-Европейските. 7
урското влияние вѫрху организацията на нашето занаятчийсгво 9
онтрол на централната власт вѫрху занаятчийското производство 10
ултанския ферман за организацията на нашите занаятчийски сдружения 12
ерквата като образец за нашето занаятчийство в организационно отношение 18
стройство на занаятчийството ни 22
азител на еснафския портфел и инвентар 29
ѫдебно-административен сѫвет 31
ѫбирателни центрове — лонджа 35
атронния еснафски праздник и неговото отпразднуване . 36
ак сѫ постѫпвали нашите занаятчии при разхвѫрлянето и сѫбирането на данѫците 38
анѫчни книжки 42
ултурна и професионална дейност на нашите занаятчии 46
ѫрвото бѫлгарско изложение в Цариград 48
ооперативното дело и еснафите 49
редитни кооперации 54
пестовна каса и спестовна книжка 57